

76672

323.1

G-23

308

Շ-ՁՅ

ԱԵԱՔՍ

~~36~~

ԱԶԳԱՅԻՆ-ԿՈՒՆՏՈՒՐԱԿԱՆ

ԱԿՏՈՆՈՄԻԱՅԻ ՄԱՍԻՆ

3.07.2013

323.1

6-23

26 SEP 2006

ԱԵԱԲՍ

uz

ԱԶԳԱՅԻՆ-ԿՈՒՆՈՒՐԱԿԱՆ

ԱԿՏՈՆՈՄԻԱՅԻ ՄԱՍԻՆ

35630

632

1913

ՅԱՌԱՋԱՐՄԱՆ

«Նոր-Հասանք» ամսագրի 1913 թվի 1-ին և 2-րդ համարներում լոյս տեսան Դ. Անանունի յողաձները՝ «Ազգային հարցը և դեմոկրատիան» վերնագրով: Մեր գրքոյից մի պատասխան է այդ յողաձներին: Վաղուց է, որ այդ պատասխանը գրած է, բայց «ինչինչ» պատճառներով մենք միայն այժմ, աւելի քան մի տարի անցած, հնարաւորութիւն ունենք տղապրութեան յանձնելու ներկայ գրքոյից:

Դ. Անանունի յողաձների մէջ շօշափած հարցը՝ ազգային-կուլտուրական աւտոնոմիայի մասին՝ հերթական հետաքրքրութիւն է ներկայացնում այժմ Ռուսաստանում: Այդ հարցի բաղմակողմանի քննութիւնը մեծ կարևորութիւն ունի մասնաւորապէս հայ դեմոկրատիայի համար: Մեղանում չկայ մի կուսակցութիւն՝ կղերական թէ բուրժուական, «խաւարամիտ» թէ «ազատամիտ», որ կողմնակից չլինի ազգային-կուլտուրական աւտոնոմիային: Թէ տէրտէրական «Հովիտը», թէ հայ վաճառականների օրգան «Մշակը» և թէ հայ մանր-բուրժուական ու քաղքենական ինտելիգենցիայի բերան «Հորիզոնը» — բոլորն էլ հայոց ազգի վերկուլթիւնը տեսնում են այդ աւտոնոմիայի մէջ:

Դ. Անանունի յողաձը մի անյաջող փորձ է՝ հիմնաւորելու ազգային-կուլտուրական աւտոնոմիայի պահանջը մարքսիստական տեսակէտից: Մեր ժամանակներում ինչ ասէք, որ չեն փորձում արդարացնել մարքսիզմով և ո՛վ ասէք, որ իրեն մարքսիստ չի յայտարարում: Յռանձնապէս տգեղ ու այլանդակ ձևեր է ընդունել մարքսիզմի շահագործումը «Մշակում» աշխատող մի խումբ անակզբունք գրողների կողմից, որոնց գլուխ է անցած Բախչի Իշխանեան կոչւող մի բախտախնդիր: Բարոյական ամենատարրական սկզբունքներից զուրկ

այդ քրէական տիպը հանդէս է եկել նորից հայ ընթերցողի առջ «մարքսիստի» անունով: Այդ պարոնը այնքան է կապած ժամանակակից բանւորութեան ազատագրական շարժման հետ,—բարոյապէս թէ իրապէս,— որքան Տիբետի Դալայ-Լաման: Բայց տեսէք, թէ ինչպէս է նա կուրծք ծեծում «Մշակի» էջերում՝ հաւատացնելու միամիտ հայ ընթերցողին, թէ նրա բերանով խօսում է ինքը Կարլ Մարքսը:

Որպիսի դառն հեղնանք, ամենամաքուր հործին մօտենում են ամենակեղտոտ ձեռքերը: Աւ ցաւալին այն է, որ գտնւում են մարդիկ, որոնք հաւատում են այդ գրական աֆերիստին և զազախարական մարդ են համարում նրան: Որքան տխուր վկայութիւն է այդ հայ ընթերցող հասարակութեան և հայկական գրական բարքերի մասին:

Մենք դեռ առիթ կունենանք, երևի, խօսելու թէ այդ պարոնի և թէ նրան «համբերողաբար» ձեռք մեկնող և նրա հետ միասին «Մշակում» աշխատող միւս «մարքսիստ» կոչեցեալների մասին: Մենք այստեղ օգտւում ենք միայն առիթից՝ զգուշացնելու ում հարկն է, որ հալած իւրի տեղ չընդունեն ամեն մի տեղից վեր կացող և իրեն «մարքսիստ» յայտարարող պարոնների ազադակները: Հարկաւոր է անխնայ հարւածել ու հալածել մարքսիզմը շահագործող ու ապականող այդ Բախշիներին:

Եւ հարկաւոր է հարւածել ու հալածել նրանց ոչ միայն նրա համար, որ նրանք շահագործում են ու ապականում այդ մեծ ուսմունքը, այլ և յանուն գրական բարքերի մաքրութեան առհասարակ, յանուն Բեւիւնիստի, Չերնիշևսկու մեղ թողած սրբազան գրական աւանդների: Դրականութիւնը մի տաճար է, ուր կարելի է մտնել միայն մաքուր խղճով և ազնիւ միտումներով: Իսկ երբ մարդիկ մօտենում են այդ տաճարին մանր փառասիրական տենչերով, շահագիտական նպատակներով և խոր քաջական հակումներով,—դա ամենա մեծ ոճրագործութիւնն է, որ կատարւում է ժողովրդի դէմ:

Դ. Աւին մենք չենք դատում այստեղ Բախշիների թւում: Մենք նրա հետ սկզբունքային վէճ ենք մղում ցոյց տալու համար, որ նա իր աշխարհայեացքով և իր առաջադրած ազգային ծրագրով հեռու է

մարքսիզմից, որ նա, ըստ ամենայնի, մի սոսկ նացիոնալիստ է: Դրա հետ միասին,—և այդ ամենից զլիաւորն է մեզ համար, որովհետեւ Դ. Աւի գրական-հասարակական դէմքը ինքնըստինքեան հետաքրքրութիւն չի ներկայացնում,—մենք ուզում ենք ցոյց տալ, որ ազգային-կուլտուրական աւտոնոմիան մի վնասակար ու յետադիմական պահանջ է:

Թէ որքան յաջողւում է մեզ այդ անել, թողնում ենք դատելու ընթերցողներին:

Ա.Ե.Ա.ՔԱ

10 յունիսի 1914 թ.

Առդրեալ միայն զգրգռեալսն Բրտնա դժ, նա
 արդեալ զգրգռեալսն Բրտնա դժ, նա
 արդեալ միայն զգրգռեալսն Բրտնա դժ, նա

Այլ բան է, ի հարկէ, ըսնտրական դեմոկրատիան: Իոլոր ազգերի, «առնւազն ըլլոր քաղաքակիրթ երկրների ջանքերի միացումը առաջին պայմանն է պլորետարիատի ազատագրութեան համար»,—ասում են իրենց «Մանիֆեստի» մէջ մեր մեծ ուսուցիչները: Այդքանը բաւական է հասկանալու համար, որ բանտ-րական դեմոկրատիան ամենից առաջ միջազգային է և ուրիշ ամենամանրագոյն մտքով:

Արդ՝ մենք հարցնում ենք. ո՞ր ղեմավարտության անունից է խօսում Դ. Անանունը: Եթէ առաջին տեսակի ղեմավարտության անունից, մենք գուցէ և չվիճէինք նրա հետ: Մենք կասէինք գուցէ, որ Դ. Անանունը բաւական հետևողական է, որպէս բուրժուական ղեմավարտ: Բայց նա, անշուշտ, յաւակնութիւն ունի խօսելու բանւորական ղեմավարտության անունից: Այստեղ արդէն մենք նրան ասում ենք. սխալւում էք, բարեկամ, Ձեր ամբողջ մտածելակերպը ազգային հարցում և Ձեր առաջարկած «համադարմանը» այդ հարցը լուծելու համար՝ հակասում են բանւորական ղեմավարտության սկզբունքներին, նրա աշխարհայեացքին, նրա գծած ճանապարհին:

Նախ և առաջ՝ մարքսիզմը չունի և չի կարող ունենալ ոչ մի «համադարման» ազգային հարցի համար: Մարքսիզմի համար գոյութիւն չունի, եթէ կուգէք, մի ազգային հարց. նա ճանաչում է ազգային հարցեր: Այսինքն՝ ազգային հարցը մարքսիզմը լուծում է ամեն մի առանձին դէպքում իր ուրոյն և կոնկրետ պատմական արտայայտութիւնների մէջ և ոչ «ընդհանրապէս», անկախ ժամանակի և տեղի պայմաններից: Պարզենք մեր միտքը:

Իր երկու յօդւածները «Նոր Հոսանքի» մէջ Դ. Ա.-նը եզրափակում է հետևեալ խօսքերով. «Վերջացնենք: Ազգային հարցն անկարելի է անգիտանալ: Նա միշտ պէտք է զգացնել տայ իրեն: Կապիտալիստական հասարակարգի մէջ նրա լուծումը պիտի փնտռել ազգային կուլտուրական ատոնոմիայի մէջ»:

Կարճ և ազդու, — կարելի է ասել Դ. Ա.-նի այս վճռական յայտարարութեան համար:

Առաջին մտքի հետ, — որ «ազգային հարցն անկարելի է անգիտանալ», ինչպէս անկարելի է անգիտանալ, կաւեւացնենք մենք, կանանց հարցը, կրօնների կամ, ուրիշ խօսքով, խղճի ազատութեան հարցը և այլն, — այդ մտքի հետ մենք համաձայն ենք: Թէև այդ էլ որոշ վերապահումով: Դ. Ա.-նը, թւում է, թէ պիտի գտնի լինի, որ այդ այդպէս է, որ «ազգային հարցը միշտ պէտք է զգացնել տայ իրեն»: Իսկ մենք, ընդհակառակը, մենք գտնում ենք, որ ինչքան քիչ «զգացնել տայ»

իրեն ազգային հարցը, այնքան աւելի լաւ: Բայց այս ի միջի այլոց:

Դառնանք երկրորդ կէտին: «Կապիտալիստական հասարակարգի մէջ (ազգային հարցի) լուծումը պիտի փնտռել ազգային-կուլտուրական ատոնոմիայի մէջ»: Այստեղից մենք տեսնում ենք, որ Դ. Ա.-նը ուզում է «լուծել» ազգային հարցը ոչ թէ մի որևէ ազգի, օրինակ՝ հայերիս համար, ոչ նոյն իսկ մի որևէ պետութեան, օրինակ՝ Ռուսաստանի համար այլ «ընդհանրապէս»: Նա մի ընդհանուր դեղատոմս է գրում ամբողջ կապիտալիստական աշխարհի համար:

Ով քիչ թէ շատ ծանօթ է նացիոնալիզմի էություն և պատմութեան հետ, նա գիտէ, որ նացիոնալիզմի ընդունող առանձնայատկութիւնը կայանում է հէնց նրանում, որ նա ցանկացել է միշտ ազգային հարցը լուծել ընդհանրապէս, անկախ իր առանձին կոնկրետ արտայայտութիւնից: Նացիոնալիզմի հիմնական սկզբունքն այն է, թէ ազգութիւնը մի անհատականութիւն է, որը հարկաւոր է միշտ և ամեն կերպ, ինչ գնով էլ լինի, պահպանել և զարգացնել. որ ազգութիւնը հասարակական-քաղաքական կենսակցութեան ընկալան ու յստիոնեական ձևն է. որ ազգութիւնը միշտ իբրև ամբողջութիւն (կամ «ազգովին»), — ինչպէս ասում է Դ. Ա.-նը) պէտք է տնօրինել իր հասարակական կեանքը:

Մեկնելով այդ հայեացքից, հետևողական նացիոնալիզմը յայտարարում էր. «ամեն ազգութիւն պէտք է պետութիւն լինի»: Այդ նշանաբանը հնչում էր Եւրոպայում բոլոր բուրժուական յեղափոխութիւնների ժամանակ և այդ ունէր, ի հարկէ, իր պատճառները:

Յայտնի է, որ միջնադարեան ֆեոդալական եւրոպայի համար պետութեան ընդունող ձևը ցեղային պետութիւնն էր племенное государство: Եւրոպան բաժանւած էր բազմաթիւ մանր ցեղական միութիւնների, որոնց իւրաքանչիւրի գլուխ էր անցած առանձին ցեղական ֆեոդալական իշխան: Բուրժուական Անգլիան, Ֆրանսիան, Իտալիան, Գերմանիան և այլն, առաջացան իւրաքանչիւրը 5—10 և աւելի ցեղային պետութիւններից: Մանր ցեղական մարմինները իրենց անխուսափելի մաքալային պատնէշներով և փոխադարձ անվերջ կռիւներով ու երկպառակութիւններով ձեռնառու չէին

բուրժուազիայի համար. նրան հարկաւոր էր, ըստ կարելոյն, ընդարձակ ներքին շուկայ և, ըստ կարելոյն, մեծ և ուժեղ պետութիւն՝ արտաքին շուկայում մրցելու համար: Դրա համար բուրժուազիան միացնում էր հարեւան՝ ընդհանուր ծագում ունեցող և, ամենից առաջ, միևնոյն լեզուով խօսող ցեղերը և կազմում էր նրանցից ազգային պետութիւններ: Այս հանգամանքը դրեց իր կնիքը բուրժուական իդէոլոգիաների մտածողութեան վրայ: Պատմական տեսակէտը (խտորիզմը) ընդհանրապէս օտար էր նրանց համար: Ինչպէս մասնաւոր սեփականութիւնը, — որովհետեւ նա ձեռնառու էր բուրժուազիային, և ժամանակին ունէր խոշոր առաջադիմական նշանակութիւն ամբողջ հասարակութեան համար, — յայտարարեց այդ դասակարգի իդէոլոգիաների կողմից «բնական» և «յաւիտենական» հաստատութիւն, նոյնպէս ազգային պետութիւնը բուրժուական իդէոլոգիաներին թուում էր բոլոր դարերի, բոլոր ժամանակների համար ցանկալի ու «բնական» պետական ձև: Այստեղից էր, որ ծնունդ առաւ բուրժուական նացիոնալիզմը իր վերև յիշած ֆորմուլով՝ թէ ամեն ազգութիւն պէտք է պետութիւն լինի, կամ՝ ամեն պետութիւն պէտք է ազգային լինի:

Բայց եթէ ժամանակին այդ ֆորմուլը ունէր իր որոշ դրական պատմական նշանակութիւնը, յետագայում նա ցոյց տւեց իր հակասական ու երբեմն ըհակացիոն բնաւորութիւնը: Նախ և առաջ անկարելի եղաւ բոլոր պետութիւնները սահմանազծել ըստ ազգութիւնների: Nationalstaat-ների կողքին ստեղծեցին Nationalitätenstaat-ները, այսինքն՝ ազգային պետութիւնների կողքին՝ մի քանի ազգերից բաղկացած պետութիւններ, ինչպէս օրինակ՝ Աւստրիան, Շվեյցարիան: Բացի այդ՝ կապիտալիստական մրցութեան ու նւաճումների համար հիմնւած ազգային պետութիւնը, շնորհիւ հենց այդ մրցութեան և նւաճումների քաղաքականութեան, ժամանակի ընթացքում, բնականաբար, պէտք է ամփոփէր իր մէջ և օտար ազգութիւններ, և պէտք է դառնար այդպիսով իր կատարեալ հակառակը:

Երբ հետզհետէ վերև յիշւած նւաճողական քաղաքականութիւնը, կապիտալիստական փոխանակութեան զարգացումը, միջազգային գաղթականութիւնները —

ակներև դարձրին մաքուր ազգային սահմանազծումների անկարելիութիւնը, նացիոնալիզմը ստիպւած էր զիջել: Նա չէր պահանջում այլևս, որ մի քանի ազգերից բաղկացած պետութիւնների մէջ իւրաքանչիւր ազգ անջատու և առանձին պետութիւն դառնայ: Բուրժուական կուսակցութիւնները գոհանում էին այժմ, պահանջելով, որ ազգերը պետութեան ներսում սահմանազծեն և կապեն միմեանց հետ ֆեդերատիւ կապերով: «Դէպի ֆեդերացիա», — այդ էր այժմ նացիոնալիստների ղեկիցը, նրանց նոր «ընդհանուր», «սկզբունքային» լուծումը ազգային հարցի: Մի աստիճան էլ զիջում է նացիոնալիզմը, երբ, նոյն տնտեսական էւրօլիցիայի շնորհիւ, ֆեդերալիստների կողքին երևան են գալիս աւտոնոմիստները: Սրանք էլ առաջադրում են, իբրև ընդհանուր, վերացական սկզբունք, որ խառը պետութիւնների մէջ ամեն ազգութիւն աւտոնոմ լինի իր ազգային-քաղաքական կեանքում:

Այժմ մենք ակնհայտես ենք նացիոնալիզմի մի նոր թռիչքին... վերից դէպի վար:

Տնտեսական զարգացումը այժմ միանգամայն ակներև է դարձրել ամեն տեսակ «սկզբունքային» սեպարատիզմի, ֆեդերալիզմի և աւտոնոմիզմի անհեթեթութիւնը: Ազգերը այնքան են խառնել իրար, որ չկան այլևս ազգային տերրիտորիաներ, որոնց սահմաններում կարելի լինէր հեշտութեամբ հիմնել ազգային ֆեդերատիւ կամ աւտոնոմ մարմիններ: Իսկ տերրիտորիան ներկայումս ինքնուրույն քաղաքական կեանքի անհրաժեշտ հիմքն է: Ի՞նչ անել ուրեմն: Թուում է, թէ ազգային տերրիտորիայից զրկելուց յետոյ, այսպէս ասած՝ «հողը» իր ոտքերի տակ կորցնելուց յետոյ, նացիոնալիզմը պէտք է հոգին աւանդէր: Բայց... НЕ ТУТЪ — ТО ВЫХОД! նացիոնալիզմը այսօր ազգաբարձում է հպարտօրէն, եթէ անկարելի է, որ ամեն մի ազգ ինքնուրույն կերպով, «ազգովին» տնօրինէ իր ամբողջ հասարակական-քաղաքական կեանքը, հարկաւոր է փրկել գոնէ այն, ինչ որ կարելի է: Եթէ չը կայ այլևս ազգային տերրիտորիա, կայ ազգային լեզու, «ազգային կուլտուրա»: Եւ առաջ է գալիս մի նոր «ընդհանուր» և «սկզբունքային» լուծումն ազգային հարցի: Ամեն տեղ — առում է նոր նացիոնալիզմը, — դուր կողք-կողքի, միև-

Նոյն պետութեան սահմաններում ապրում են մի քանի ազգութիւններ, ամեն ազգութիւն պէտք է աւտոնոմ լինի ազգային-կուտուրական գործերում:

Այս վերջին տեսակի նացիոնալիզմը ամենից անհեթեթ է վատառողջ նացիոնալիզմն է: Բայց այդ մասին յետոյ: Առայժմ մենք ուզում ենք ասել միայն այն, որ Դ. Ա.-նը, ինչպէս և նրա աւտորիացի ու հրէայ ուսուցիչները, ընկնում են նացիոնալիզմի ճանկը հենց այն բողբէին, երբ նախապէս են դնում «ընդհանրապէս» լուծել ազգային հարցը, երբ նրանք փնտրում են մի «համազարման» բոլոր ազգերի, բոլոր դէպքերի համար:

Մարքսիստի համար բոլոր վերև յիշած միջոցները՝ ազգային հարցը լուծելու, կարելի է ասել, հաւասար չափով և՛ ընդունելի են և՛ անընդունելի, նայած —ինչպէս ասացինք վերևը— ժամանակի և տեղի պայմաններին: Լինում են դէպքեր, երբ մենք կողմնակից ենք մի որևէ ազգութեան կատարեալ անջատման: Կամ կողմնակից ենք ֆեդերացիայի, աւտոնոմիայի: Կարող է պատահել, գուցէ, իրերի և դէպքերի այնպիսի դասաւորութիւն, որ մենք ստիպւած լինենք հաշտուելու նոյն իսկ ազգային-կուտուրական աւտոնոմիայի պահանջի հետ՝ մի որևէ ազգութեան վերաբերմամբ: Բայց մի ընդհանուր և անկախ սկզբունք ազգային հարցը լուծելու համար, ինչպէս, օրինակ, այն, թէ ամեն ազգութիւն պէտք է պետութիւն լինի, կամ թէ՛ ամեն ազգութիւն «ազգովին» պէտք է վճռէ իր ազգային գործերը, —այդ տեսակ սկզբունք մեզ համար գոյութիւն չունի:

Մենք ունենք միայն մի հատ ընդհանուր և պարտադիր սկզբունք, մի հիմնական կշռաչափ. դա մարդկութեան տնտեսական զարգացման և առաջադիմութեան շահերն են, որոնց հետ ներկայումս ներքին, անբաժանելի կապով կապւած են՝ ըսնաւոր դասակարգի միջազգային ազատագրական շարժման շահերը: Այդ է գերագոյն սկզբունքը, մեր կրիտերիումը: Այդ սկզբունքի տեսակէտից 60-ական թւականներին ցանկալի էր Լեհաստանի անջատումը Ռուսաստանից, և Կ. Մարքսը՝ գլուխ անցած «Բանւորների Միջազգային Ընկերութեան»՝ ողջունում էր անկախ Լեհաստանի մարտիկներին: 1905 թւականին, շնորհիւ փոխւած տնտե-

սական և քաղաքական յարաբերութիւնների *), բանւորների ազատագրական դատի համար աւելի ձեռնուտու էր Լեհաստանի սերտ կապը Ռուսաստանի հետ, և մարքսիստները ու ամենից առաջ իրենք լեհ մարքսիստները՝ դէմ էին Լեհաստանի անջատման: Նոյնը մեր հիմնական սկզբունքի տեսակէտից ցանկալի է, օրին., ներկայումս Բալկանեան ազգերի ֆեդերացիան, և մենք ասում ենք կեցցէ՛ այդ ֆեդերացիան: Բայց միացեալ Ռուսաստանի բաժանումը մի քանի ֆեդերատիւ մարմինների մենք գտնում ենք վնասակար, և մենք վճռականապէս հակառակ ենք այդ դէպքում ֆեդերացիային:

Ի հարկէ, միջազգային բանւորական շարժման շահերի տեսակէտից, եթէ ընդհանուր առմամբ դատելու լինենք, աւելի ցանկալի է և անհրաժեշտ ազգերի ըստ կարելոյն աւելի սերտ մերձեցումը և միութիւնը: Եւ մենք տեսնում ենք, որ տնտեսական զարգացման տարրերային պրոցեսսը բնական անհրաժեշտութեամբ աւելի ու աւելի մօտեցնում է իրար առանձին ազգերը: Այդ պատճառով անջատման պահանջը մենք կարող ենք պաշտպանել միայն բացառիկ դէպքերում: Աւելի յաճախ մենք կողմնակից ենք ազգերի մերձեցման և միութեան: Եւ այդ երբեմն նոյն իսկ այն դէպքերում, երբ մերձեցումը գուցէ սպառնում է մի որևէ ազգութեան՝ ձուլւելու միւս ազգութիւնների հետ:

Մենք վախենում ենք, որ Դ. Ա.-նը վերջին խօսքերը կարգալիս իր հրէայ բարեկամների նման սար-

*) Այդ փոխւած յարաբերութիւնները կայանում են ամենից առաջ նրանում, որ այժմ գոյութիւն չունի արդէն ինքը լեհական «շրիախտան», այն ժամանակեայ յեղափոխական դասակարգը: Նրա տեղը բռնել է բուրժուազիան, որը բնաւ տրամադիր չէ մտածելու անջատման մասին, որովհետեւ համայն Ռուսաստանը շատ ձեռնուտու շուկայ է նրա ապրանքների համար: Փոխւել է նաև այն, որ նախկին յեղափոխական կենդանի վարչապետ զեյնը է իր տեղը Պետերբուրգին: 60 թւականներին Լեհաստանի անջատումը կը նշանակէր ուժեղ հարած հասցնել առիական դասակարգին ու պատուար կանգնել նրա դէմ յանձին մի նոր կուտուրական պետութեան: 1905 թւին դա կը նշանակէր ջլատել համառոտական դեմոկրատիայի ուժերը և վնասել ազատութեան գործին ընդհանրապէս:

սափով վեր թռչի տեղից և աղաղակի. «ուրեմն դուք աստիճանադարձներ էք...»: Այո, բարեկամս, հրեական յեցէք, մենք ոչինչ չունենք նոյն իսկ աստիճանագիտի ղէմ, և թէ այդ վիճակած է այս կամ այն փոքրիկ աղ-գութեան, և եթէ այդ կատարուում է, ի հարկէ, ոչ ի՞նչ բռնութեամբ, այլ ազատ, բնական զարգացման ճա-նապարհով:

Երևի շատ տարբեր են մեր մտածողութիւնները, այնպէս չէ՞, պ. Անանուն: Ի՞նչ արած: Նացիոնալիզմի և ինտերնացիոնալիզմի միջև դարեր ու ձորեր կան: Մտքի այն ստորոտներէից, որտեղ դուք կանգնած էք, մինչև մարքսիզմի բարձունքները՝ какъ по звѣзды не бесной далеко!

II

Բայց դառնանք ազգային-կուլտուրական աւտոնո-միայի պահանջին: Տեսնենք մօտիկից, ի՞նչ է ներկա-յացնում այդ պահանջը: Մենք ուզում ենք, որ այդ պատմէ մեզ ինքը Դ. Ա.-նը: Այդ գուցէ մի քիչ երկար լինի, բայց թող ներեն մեզ ընթերցողները. մենք կու-ղէինք, որ նրանք անմիջապէս Դ. Ա.-նից լսէին, թէ ի՞նչ է մեր սոցիալ-նացիոնալիստների պահանջը, նրանց «նոր խօսքը» ազգային հարցում:

Դ. Ա.-նը իր յօդածի մէջ վիճակագրական թւեր է բերում Կովկասեան ազգաբնակչութեան մասին և ա պացուցանում է, որ հայերը, վրացիները, թուրքերը, լեռնականները այնքան են խառնւած իրար, որ անկա-րելի է բաժանել Կովկասը ազգային տերրիտորիաների, որպէսզի հնարաւոր լինէր տալ նրանց տերրիտորիա-կան աւտոնոմիա կամ ֆեդերացիա և այդ ձևով լուծել ազգային հարցը Կովկասում:

«Ուրեմն ի՞նչ անել,—հարցնում է Դ. Ա.-նը,— որ ֆալսիվ ազգութեան գործօն անդամ չը զրկենք միւս բարիքներից: Ինչպէ՞ս անել, որ չը սահմանափակի հայի բնակչութեան վայրը և միևնոյն ժամանակ էլ չը խզի նրա ազգային կապը: (Ընդգծումը մերն է: Ահաքս):

Եւ նա պատասխանում է. «Այս նպատակներին հասնելու համար ազգային միութեան հիմք պիտի ըն-դունել ոչ թէ տերրիտորիայի սկզբունքը, այլ ազ-գային պատկանելութեան գիտակցութիւնը (ընդգծողը ինքը Դ. Ա.-նն է): Դա ունի այն առաւելութիւնը, որ ազգութեան յատկացրած գործերի բնագաւառում հնա-րաւորութիւն է տալիս արտայայտելու իւրաքանչիւր ազգայինի (լաւ խօսք է՝ «ազգայինի», ահանջդ կանչի, Պարոնեան):

«Այդպիսի ազգային միութիւնը,—շարունակում է Դ. Ա.-նը,—գերազանցապէս նման կը լինի եկեղեցու կազմակերպութեան: Եկեղեցու պէս նա էքս-տերրիտո-րիալ և անձնային կը լինի, սակայն իր շուրջը կը միացնէ ոչ թէ կրօնական, այլ ազգային պահանջների համար... Պետութեան իւրաքանչիւր քաղաքացին ա-զատ կը լինի անդամակցելու այս կամ այն հաւաքա-կան մարմին, բայց վերջինս պիտի ճանաչի, որպէս պետական գործառնութիւն կատարող կազմակերպու-թիւն (այսինքն՝ ազգային միութիւնը պէտք է լինի ոչ թէ մասնաւոր—իրաւական, այլ հրապարակական—իրաւական ինստիտուտ: Ա.): Պետութիւնը իր և նրա մէջ պիտի բաժանէ հասարակական աշխատանքը: Ան-տարակոյս դա կը կատարւի այնպիսի եղանակով, որ ազգային-կուլտուրական համարւած բոլոր գործերի դե կավարութիւնը կանցնի ազգային միութեան: Այս վեր-ջինն էլ կուենայ թէ իր տեղական և թէ կենդրոնա-կան հաստատութիւնները, որոնց կազմակերպման գոր-ծը կը յանձնւի տեւալ ազգի անդամներին: Անշուշտ, պետութիւնը իրեն կը վերապահէ ազգային կազմա-կերպութիւնների գործունէութեան վերահսկողութիւնը (միթէ. ինչքան զիջող է Դ. Ա. նը). նա վերահասու կը լինի նրանց կուլտուրական գործունէութեան բովան-դակութեանը, բայց (?) այնուամենայնիւ անխախտելի կը մնայ այն դրութիւնը, որ տեւալ ազգի կուլտուրա-կան գործերը տարւում են նոյն այդ ազգի ներկայա-ցուցչութեան միջոցով . . . այ քեզ «վերահսկողու-թիւն», դուք շատ խորամանկ էք եղել, պ. Ա.-ն.—սուտ մխիթարանքներ էք յօրինում ձեր հակառակորդ-ների համար, որ կուլտուրական խնդիրների մէջ ազ-գերը սահմանազծւում են (отмежевываются.— ինքը Դ.

Անն է բերում փակագծում ուսանելն այս խօսքը) ի-
րարից և թուլացնում են բաղխման կէտերը (միթէ.
բայց այդ բաւական չէ միայն աւել, պ. Անուն, այդ
հարկաւոր է ապացուցել, որովհետեւ մինչև այժմ մենք
կատարեալ հակառակն ենք տեսել: Մենք տեսել ենք,
որ ազգերի «սահմանագծումը», մեկուսացումը, խոր-
թացումը ուժեղացնում է և ոչ թէ թուլացնում ազ-
գային բաղխումները և թշնամութիւնը):

Սրանից յետոյ Դ. Անը հարց է տալիս. «Ինչ բո-
ւանդակութիւն պիտի դնեն իրենց գործունէութեան մէջ
նման ազգային միութիւնները: Մենք ասացինք՝ — պա-
տասխանում է նա, — ազգային-կուլտուրական: Իսկ զրա
մէջհասկանում ենք այն բոլոր կրթական հաստատութիւն-
ները և բարեմասնութիւնների զարգացումը, որ կապ-
ւած է ինքնուրոյն լեզուի անարգել գործածման և իրաւա-
հաւասարութեան հետ: Արգային-կուլտուրական ինքնո-
րինութիւնը կընձեռէ ազգերին կրթութիւն ստանալ հա-
րազատ լեզուով, ունենալ սեփական թատրոն (!), գրա-
դարաններ (!), ուսումնարանական հաստատութիւններ
և ընկերութիւններ (!!!), թանգարաններ (!!!!) և այլն,
առհասարակ այն բոլորը, ինչ գալիս է նպաստելու
մի լեզուի զարգացման գործին, լեզուի, որովհետեւ մենք
նրա մէջ ենք տեսնում ուրոյն ազգային կուլտուրան»:

Մի հարց էլ և կարեւոր հարց. «Ո՞րտեղից պիտի
հայթայթենք ազգային հաստատութիւնների համար
անհրաժեշտ միջոցները: Պետական բիւջէից: Իւրաքան-
չիւր ազգութիւն՝ ըստ իր քանակի՝ պետութիւններից կը
ստանայ ֆինանսական ձեռնտուութիւն»:

Ահա թէ ինչ բան է «ազգային-կուլտուրական
աւտոնոմիան»: Առաջին հայեացքից կարող է թւալ, որ
մեր նացիոնալ-սոցիալիստները ըստ էութեան մի «հա-
մեստ» պահանջ միայն ունեն. յանձնել ղալրոցական
գործը առանձին ազգերի իրաւաստութեան: Միւս կոն-
կրետ պահանջների մասին — գրադարաններ, թանգա-
րաններ, հնադարաններ և այլն — չարժէ, ի հարկէ, խօ-
սել: Այդ բոլորը Դ. Անը շարում է միամիտ ընթեր-
ցողի աչքին թող փչելու համար: Տեսէք-տեսէք — ինչ
շատ և ինչ երևի լի բաներ պէտք է շինենք: Զեղ ազ-
գային-կուլտուրական աւտոնոմիան: Բայց նախ, այդ
«համեստ» պահանջը չի գաղարում դարձեալ վկայելուց՝

1000
35630

որ նրա առաջադրողները ազգասէր տիրացուներ են, և
երկրորդ՝ Դ. Անի բերած նկարագրութիւնից և բացա-
տրութիւններից մենք տեսնում ենք, որ ազգային «ներ-
կայացուցչութիւնները նրա հասկացողութեամբ կոչ-
ւած են շատ աւելի լայն ու կարեւոր դեր խաղալու ազ-
գերի հասարակական քաղաքական կեանքում: Այդ տե-
սակէտից պէտք է ասել, որ Դ. Անը բաւական... ան-
կեղծ է: Հազիւ թէ նրա ամենաոխրեալ թշնամին կա-
րողանար աւելի դաւաճան լեզուով, աւելի մատնող ոճե-
րով ձևակերպել ազգային-կուլտուրական աւտոնոմիայի
նացիոնալիստական պահանջը:

Եթէ Դ. Անի վերև բերած սողերը կարգայ մի
որակ ազգային «վարժապետ», որը տապալկել է միշտ
իր սեփական իւզում և որի համար «ազգասիրութիւնը»
հասարակական գիտակցութեան ամենաբարձր ձևն է,
որ նա կարող է երևակայել, այդ «վարժապետը», երե-
ւի կը հիանայ Դ. Անի «առողջ» մտքերով և կը գմայ-
լի նրա գծած հեռանկարով: Ազգային ներկայացուց-
չութիւն, տեղական և կենդրոնական հաստատութիւն-
ներ, պետական բիւջէ և, որ զլիաւորն է, գրադա-
րաններ, հնադարաններ...:

Բայց մի գիտակից բանւոր, մի մարքսիստ, որ
թօթափել է իրենից ազգային մշուշապատ մտածողու-
թեան և նախապաշարմունքների լուծը, որը գէթ մի
բույլ չնչիլ է միջազգայնութեան մաքուր օդը, — այդ
սողերը կարգալիս՝ ձեռքը կը մօտեցնի քթին, որպէս
զի չգլայ նացիոնալիզմի խեղդող օդը:

Դ. Անին տանջում է ամենից առաջ մի հոգս.
ինչպէս անել, որ «չը խզի հայի ազգային կապը»: Նա
չի հոգում այն մասին, թէ ինչպէս անել, որ լաւագոյն
կերպով միանան, «կապեն» հայ բանւորները իրենց
ոռւս, վրացի, թուրք և այլ ընկերների հետ, որպէս զի
նրանք միացած ոյժերով կուեն յանուն իրենց մեծ ի-
գէաւների: Նրան չի զբաղեցնում բանւորների միջազ-
գային, դասակարգային կապը: Նա հոգում է ամենից
առաջ, որ «չը խզի» հայ բանւորին հայ բուրժուաշի
ու հայ տէրտէրի հետ միացնող կապը: Դարձեալ պէտք
է ասենք. որքան տարբեր ենք մտածում մենք և Դ.
Անը: Մենք կարծում ենք, որ մարքսիստը ամենից ա-
ռաջ պէտք է հոգայ բանւորների դասակարգային կա-

պի մասին, և եթէ այդ կապի յաջողութիւնը և ապահովութիւնը սպառնում է ֆնասել որեւէ ազգային կապի, սպառնում է «խզել» այդ կապը,—նա զրա դէմ ոչինչ չը պէտք է ունենայ: Եւ մենք տեսնում ենք, որ յաճախ այդպէս էլ լինում է. դասակարգային կապը ֆնասում է ազգային կապին, դասակարգային գիտակցութեան զարգացումը մահացու հարւածներ է հասցնում ազգային ինքնագիտակցութեան: Իսկ Դ. Ա.-նի կարծիքով, ամենից առաջ՝ ազգային կապ: Ինչո՞ւ. որովհետեւ «ազգութեան պատկանելը—ըստ Դ. Ա.-նի—գիտակցւած անհատականութիւն է» (կեցցէ՛ «մարքսիստը»...), որովհետեւ Դ. Ա.-նի և նրա ընկերների հին և շատ տարօրինակ տրամաբանութեամբ՝ բանւորներին առհասարակ ըստ ազգութիւնների ըստմանը նշանակում է լաւագոյն կերպով միացնել նրանց:

Բերենք մի օրինակ ուրիշ «բնագաւառից»: Միջին դարերում հրէայ ազգը խիստ հալածանքների էր ենթարկւում Եւրոպայում: Հրէաների համար որոշւած էին յայտնի քաղաքամասեր, «գետտօներ», որտեղ նրանք իրաւունք ունէին բնակւելու: Նրանք պարտաւոր էին առանձին զգեստներ ունենալ, որոշ նշաններով, որպէսզի ամեն ոք իսկոյն կարողանար ճանաչել հրէային և ցոյց տալ նրան «արժանի» արհամարհանք և տեսելութիւն: Դա մեծապէս նպաստում էր հրէաների ազգային կապի պահպանման: Երբ տեղի ունեցաւ Փրանսիական Մեծ Յեղափոխութիւնը և Եւրոպայում հաստատուեցին ազատ գեմոկրատական կարգեր, հրէաները զուրս եկան իրենց «գետտօներից» և ձուլւեցին Փրանսիացիների ու գերմանացիների հետ: Նրանք «խզեցին» իրենց ազգային կապը և դարձան սոսկ քաղաքացիներ իրենց պետութիւնների մէջ:

Դ. Ա.-նը, հետեւողական լինելու համար, պէտք է ցաւ զգայ, որ այդ այդպէս է եղել: Չէ՞ որ նա կուզէր անշուշտ Փրանսիական հրէաներին էլ «ընձեռնել» ազգային-կոլտուրական աւտոնոմիա... Իսկ մենք չենք ցաւում ամենևին:

Նոյնը և Ռուսաստանում. եթէ չը լինէր համառուական «գետտօն», черта осѣдлости կոչւող հրէշաւոր հաստատութիւնը, հրէաները կիսով չափ գուցէ արդէն ձուլւած լինէին ուրիշ ազգերի հետ, բայց այժմ,

շնորհիւ այդ черта-ի, նրանց մէջ շատ ուժեղ է ազգաշին կապը: Դ. Ա.-նը պէտք է գոհ լինի, որ այդ այդպէս է, իսկ մենք գոհ չենք: Ի հարկէ, Դ. Ա.-նը նոյնքան հակառակ է ազգային բռնութիւններին, որքան և մենք, բայց արի ու տես, որ բռնութիւնը յաճախ շատ ձեռնտու է նրա «ազգային կապի» համար, մինչդեռ գեմոկրատիան երբեմն անխղճօրէն խզում է այդ կապը: Ի՞նչ կասէ այդ մասին Դ. Ա.-նը:

Ո՛չ, ազգային կապի անպայման պահպանումը ինքն ըստ ինքեան երբեք չի կարող իդէալ լինել մեզ համար:

III

Շարունակենք: «Մեր նպատակներին հասնելու համար,—ասում է Դ. Ա.-նը,—ազգային միութեան հիմք պիտի ընդունել ոչ թէ տերրիտորիայի սկզբունքը, այլ ազգային պատկանելութեան գիտակցութիւնը»:

Օ՛ր, երկինք, ի՞նչ տեսակ մեռելներ է հարկաւոր կենդանացնել, որպէս զի Դ. Ա.-նը հասնի իր նպատակներին:

Ազգային պատկանելութեան գիտակցութիւնը, ուրիշ խօսքով՝ ցեղական-ազգակցական սկզբունքը (принципъ родства) եղել է հասարակական միութեան հիմք անդրձրհեղեղեան ժամանակներում: Այն օրւանից, երբ գոյացել են առաջին պետութիւնները՝ մարդկային նոյն իսկ հնագոյն անցեալում այդ սկզբունքը զիջել է իր տեղը հարիւանութեան կամ տերրիտորիայի սկզբունքին:

«Պետութեան առաջին տարրերութիւնը տոհմական կազմից այն է, որ քաղաքացիները պետութեան մէջ բաժանւում են ըստ տերրիտորիայի»,—ասում է Փր. Էնգելսը¹⁾: Եւ դա հասարակական գիտութիւնների այբուբենն է: Պետական իրաւունքի, սոցիոլոգիական թէ պատմական ինչ ձեռնարկ էլ վերցնելու լինէք, դուք կը կարգաք ամեն տեղ, որ հին թափառական շրջանում հասարակական միութիւնների հիմ-

¹⁾ «Происхождение семьи, собственности и государства».

քը եղել է ցեղական-ազգակցական կապը: Այդ կապը պահպանել է որոշ չափով իր նշանակութիւնը և այն ժամանակ, երբ մարդիկ, թէև անցել են նստակեաց-հողագործական կեանքի, բայց ապրել են բնական տնտեսութեան շրջանում՝ առանձնացած ու ինքնամ- փոփ ցեղական-տոհմական համայնքներով: Բայց այն փոփ ցեղական-տոհմական համայնքներով, զարգա- օրից, երբ առաջ է գալիս փոխանակութիւնը, զարգա- նում են արհեստներն ու վաճառականութիւնը, ծնունդ է առնում աշխատանքի բաժանումն ու բնակարգային շերտաւորումը և այդ բոլորի շնորհիւ անհրաժեշտօրէն սկսում է պետական կեանքը, — ազգակցութեան սկզբ- բունքը կորցնում է իր նշանակութիւնը և զիջում է իր տեղը, ինչպէս ասացինք, հարեւանութեան կամ տեր- րիտորիայի սկզբունքին:

Որպէսզի աւելի հասկանալի լինի մեր ասածը, կը բերենք մի պատմական օրինակ: Այդ օրինակը կը հարկաւորւի մեզ գուցէ յետագայում և ուրիշ եղրա- կացութիւնների համար:

Հին Ատտիկան (Աթէնքը), մօտաւորապէս վեց դար Քրիստոսից առաջ, բաղկացած է եղել չորս առան- ձին ցեղերից, որ կոչւել են Փրլաներ: Իւրաքանչիւր Փրլա ունեցել է երեք ստորաբաժանում, որ կոչւել են Փրատրիներ, իսկ իւրաքանչիւր Փրատրի բաղկացած է եղել տասը և աւելի տոհմերից *), որ կոչւել են տրիբ- ներ: Բոլոր հասարակական գործերը վճռուիս են եղել տրիանկցական սկզբունքի վրայ հիմնւած այդ միու- թիւնները: Նախ՝ իւրաքանչիւր տոհմ առանձին, իբրեւ ինքնիշխան հասարակական միաւորներ, իսկ յետոյ նը- լանց ներկայացուցիչների (եւպատրիզների) ժողով- անքը: Մեր յիշած ժամանակներում, շնորհիւ արհեստ- ների և ներքին ու արտաքին վաճառականութեան զար- գացման, այդ տոհմերն ու ցեղերը, որոնցից իւրա- քանչիւրը ունէր մինչև այդ իր սեփական աստուծոնե- լանքները, ընդհանրապէս իր ինքնուրոյն կեանքը, սկսել էին լիազուել: Բացի այդ առաջ էր եկել մի բաւական սոււր ազգաբնակչութիւն (ստրուկներ, իրաւագործ «մետի- ներ», դաշնակից ժողովուրդներից եկւորներ), որին

տոհմական կազմը տեղ չէր տալիս իր մէջ: Այդ ժա- մանակ տեղի ունեցան Սոլոնի և ապա Կլիսթենէսի նշանաւոր բեֆորմները, որ դարձրին Աթէնքը դեմո- կրատական պետութիւն:

Ինչո՞ւ էին կայանում այդ բեֆորմները:

Կլիսթենէսը բաժանեց Ատտիկան տասը մեծ տեր- րիտորիական շրջանների, որոնցից իւրաքանչիւրը իր հերթին բաժանւում էր մանր տեղական շրջանների, որ կոչւում էին դեմեր (демы): Նախկին տոհմերն ու ցեղերը ինարկէ չ'ոչնչացան միանգամից: Նրանք շարու- նակում էին իրենց գոյութիւնը նախ՝ որպէս որոշ էտ- նոլոգիական միաւորներ և ապա՝ հասարակական տե- սակէտից էլ՝ նրանք կազմում էին որոշ կրօնական միութիւններ: Կլիսթենէսը թողել էր նրանց իրաւա- սութեան սակ նաև ընտանեկան բնակարանութիւն կրող մի բանի գործեր, ինչպէս, օրին., նորածինների ներ- մուծումը ընտանեկան մատեանների մէջ:

Իսկ քաղաքական տեսակէտից, այսինքն՝ վարչա- կան, դատարանական և զինւորական գործերը վարե- լու, պետական պաշտօնեաներ նշանակելու, արտաքին քաղաքականութիւնը ղեկավարելու համար և այլն, — նշանակութիւն ունէին միայն այդ նոր շրջանային կամ տերրիտորիական միութիւնները (որ նման էին մեր այժմեան տեղական և շրջանային ինքնավարու- թիւններին): Ազգակցական կապը կորցրեց իր հրապա- րակական, հասարակական-քաղաքական նշանակու- թիւնը: Ամեն մի աթէնացի հանդէս էր գալիս այժմ ոչ որպէս ամենից առաջ այս կամ այն ցեղի կամ տոհմի անդամ, այլ իբրեւ սոսկ քաղաքացի (гражданин): Այդ բեֆորմն էր հէնց, որ ոչնչացնելով ցեղային կազմի հետ արիստոկրատիայի արտօնութիւնները և հաւասար իրաւունքներ տալով ամբողջ ժողովրդին (դեմոսին), — դարձրեց Աթէնքը դեմոկրատական պետութիւն:

Այդպէս սերտ կապով կապւած է դեմոկրատիայի զարգացումը տերրիտորիայի զարգացման հետ: Դեմո- կրատիան յաղթանակում է, երբ «ազգային պատկանե- լութեան սկզբունքը» զիջում է իր տեղը տերրիտո- րիայի սկզբունքին:

Իւ միայն Աթէնքում չէ, որ այդպէս է եղել: Ծիշտ միեւնոյն բանը տեղի է ունեցել նաև Հռովմում՝

*) Տոհմ բառով մենք թարգմանում ենք ուսուցիչ բոլո՞ւ- կամ լատինական gens-ը:

Սերբիոս Տուլլոսի բեֆորմների ժամանակ. միևնույնը տեղի է ունեցել և յետագայում՝ միջնադարեան և նոր եւրոպայում, երբ գերմանական ու սլաւոնական ցեղերից առաջ էին գալիս ժամանակակից ազգային պետութիւնները*):

Եթէ վերցնենք այժմեան մի քանի ազգութիւններէրից բաղկացած պետութիւնները, մենք կարող ենք ասել,—ի հարկէ, որոշ վերապահումներով, որոնց վրայ այստեղ չենք կարող կանգ առնել,—որ ազգերը բռնում են այդ պետութիւնների մէջ նոյն տեղը, ինչ որ Աթէնքում և միւս յիշած դէպքերում բռնում էին ցեղերը:

Ի հարկէ, այդ ազգերից մէկը կամ միւսը կարող է որոշ պայմաններում գերադասել անջատու միւս ազգերից (ինչպէս այդ կարող էր անել և մի առանձին ցեղ Աթէնքում), բայց եթէ նրանք կապւած են միմեանց հետ և ուզում են ապրել ընդհանուր պետական կեանքով, այդպիսի դէպքերում գեմոկրատիայի հիմնական պահանջն է, որ ազգային կապը զարարի հա-

*) Ջարգացման այդ ճանապարհը, տոհմ-ցեղ-ազգութիւն, ընդհանուր է եղել բոլոր ժողովուրդների համար (տես այդ մասին Մ. Կովալսկու «Родовой бытъ» աշխատութիւնը): Այդ գիւտը արւել է պատմական գիտութիւնների մէջ ոչ այնքան հեռու անցեալում, և նա ունեցել է ահադին նշանակութիւն: Ի միջի այլոց, այդ գիւտի և նրա խելացի կիրառման շնորհիւ է, որ Ֆր. Էնգելսին յաջողւել է տալ պետութեան ծագման ու զարգացման իրական պատկերը (տես նրա «Происхождение семьи, собственности и государства»): «Открытие рода, — ասում է մի տեղ Պլինիոսը,—имѣло такое же значеніе для историческихъ наукъ, какое открытіе клѣтки имѣло для естествознанія»: Որ պետական իրաւունք կոչող գիտութիւնը յանձին էր պաշտօնական ներկայացուցիչների—Ելլենէկ, Դայսի, Էսմեն, Վիլսոն և այլն—չի կարողանում դուրս գալ անբովանդակ ու վերացական ֆորմալիզմների, դատարկ արատրակցիաների շրջանից, դա հետեանք է հէնց այն բանի, որ նա չի ըմբռնում և չի գործադրում վերոյիշեալ գիւտի շնորհիւ հնարաւոր դարձած սցիւալ գեներալիզացիան մեթոդը: Այդ մեթոդով առաջնորդուող հեշտութեամբ կը հասկանայ, ի միջի այլոց, որ հատարակական-պետական ձևերի զարգացումը (տոհմ-ցեղ-ազգութիւն), համեմտով ազգային պետութեան, չի կանգ առնում այդ կէտի վրայ, ինչպէս այդ թուում է նախնաւորիսաներին: Ժամանակակից գեմոկրատիան ստեղծում են արդէն մեր աչքերի առաջ նոր պետական ձևեր, որոնք բացասուած են նախնաւորիստական ֆորմալիզմների:

սարակաւան-քաղաքական գործօն լինելուց: Պետութեան իւրաքանչիւր հպատակ պէտք է լինի ոչ թէ ամենից առաջ այս կամ այն ազգի անդամ, այլ սոսկ քաղաքացի՝ անկախ իր ազգային ծագումից, ինչպէս այդ լինում է, օրինակ, անկախ կրօնից՝ կամ սեռից: Ինչպէս ցեղերը Աթէնքում, Կլիսթենէսի բեֆորմից յետոյ, դարձան մասնաւոր իրաւունքի սուբիեկտներ, նոյնպէս մասնաւոր-իրաւական և ոչ քաղաքական բնաւորութիւն պէտք է ունենան առանձին ազգային հաստատութիւնները ներկայ խառը պետութիւնների մէջ: Եւ հէնց այդ է, որ պահանջում է ամենից առաջ ժամանակակից պետութիւնից հետեղական բանաւորական գեմոկրատիան:

Բայց դառնանք Դ. Ա. Նին: Ի՞նչ է պահանջում նա: Դրա կատարեալ հակառակը, Հարկաւոր է «տեր-րիտորիայի սկզբունքի տեղ ընդունել ազգային պատկանելութեան գիտակցութիւնը»: Դ. Ա. Նը, գեմոկրատիա ասելով, հասկանում է այն, ինչ որ տրամագծօրէն հակառակ է գեմոկրատիային. «նոր» սկզբունքների անւան տակ նա մեզ հրամցնում է հին ու փթած սկզբունքներ. երևակայելով, թէ մեզ առաջ է տանում, նա ուզում է շրջել պատմութեան անիւը հարիւրաւոր և հազարաւոր տարիներ դէպի յետ:

Դ. Ա. Նը հաւատացնում է մեզ, որ ազգերը ուզում են «ազգովին» տնօրինիլ իրենց վիճակը: Նախ պէտք է ասենք, որ Դ. Ա. Նը իզուր է այդքան հաւատ ընծայում ազգային տիրացուներին: Այդ նրանք են, որ ցանկանում են «ազգովին» տնօրինել հայի ապագան: Եւ երկրորդ՝ եթէ մանր ազգերի տիրացուական, պահպանողական տարրերը ուզում են պահպանել հինը, ազգայինը, դա շատ բնական և հասկանալի է:

Միթէ դուք կարծում էք՝ նոյն հին Աթէնքում ֆիլաներն ու ֆրատրիները հեշտութեամբ էին հրաժարւում իրենց ցեղական անհատականութիւնից յօգուտ գեմոկրատական ամբողջութեան: Կլիսթենէսի բեֆորմները ունէին ուժեղ հակառակորդներ:

«Երբ Աթէնքում հաստատուեցին գեմոկրատական կարգեր, — պատմում է մի տեղ Էնգելսը, — տոհմական կարգի օրգանները կորցրին իրենց հրապարակական նշանակութիւնը և իշան մինչև մասնաւոր միութիւնների ու կրօնական համայնքների աստիճանը: Բայց

հին կարգերի բարոյական ազդեցութիւնը երկար ժամանակ նկատուում էր ամենացոյց աշխարհայեացքի մէջ, և միայն շատ դանդաղ կերպով նա դուրս էր մղւում մտածողութեան նոր եղանակով: Նախկին կարգերը ազդում էին նոյն իսկ յետագայ պետական հաստատութիւնների վրա»: «Եւ պէտք է յիշել,—ասում է նոյն էնգէլը մի այլ տեղ,—թէ որպիսի յամառ ու երկարատե կռից յետոյ հարեանութեան սկզբունքը տարաւ իր յաղթանակը Աթէնքում և Հռովմում արիւնշակցական կապերի դէմ»:

Արժէ, որ Դ. Ա.-նը մի փոքր մտածէ այս տողերի վրայ:

Դ. Ա.-նը իր յօգւածում խօսում է մի տեղ պատմութեան «կենդրոնաձիգ և կենդրոնախոյս ոյժերի» մասին: Յայտնի չէ, թէ նա ինքը ինչ է հասկանում այդ բառերի տակ, բայց ճիշտ է, որ այդ երկու ոյժերը միշտ զուգակցում են իրար պատմութեան մէջ իբրև անհաշտ ախոյեաններ:

Տոհմերի ու ցեղերի մէջ եղած աւելի զրկւած ու չքաւոր տարրերը,—ստրուկները, իրաւագուրջ «մետեկները», մի խօսքով նրանք, որոնք կողմնակից են Աթէնքում Կլիսթենէսի բեֆորմին,—կազմում էին այդ ժամանակւայ պատմութեան կենդրոնաձիգ զօրութիւնը: Տոհմական ու ցեղական արիստոկրատիան՝ «եւ պատրիզները», որոնք շահագրգռւած էին պահպանելու հին կարգերը և կուում էին Կլիսթենէսի դէմ,—կազմում էին պատմութեան կենդրոնախոյս զօրութիւնը:

Նոյն այդ երկու ոյժերի կռիւը—մօտաւորապէս նոյն ձևով—կարելի է դիտել և Հռովմում և ամեն տեղ, ուր մարդիկ ցեղական կեանքից անցնելիս են եղել պետական կեանքին:

Կենդրոնաձիգ ոյժերը եղել են միշտ երկրի առաջադիմական ոյժերը, որոնք ձգտել են ստեղծել նոր, աւելի բարձր հասարակական ձևեր, կենդրոնախոյս ոյժերը՝ պահպանողական ոյժեր, որոնք պաշտպանել են հինը նորի դէմ, մասնաւորը ընդհանուրի դէմ:

Եթէ աւելի մօտ դիտելու լինենք այդ ոյժերը և փորձենք հասկանալ նրանց յաւիտենական կռիւը, մենք կը տեսնենք, որ այդ ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ մեր նախնիքը որպիսի արգասիքն կոչուի:

Աթէնքում դա դեմոկրատիայի կռիւն էր արիստոկրատիայի, տոհմական ազնւականութեան դէմ, Հռովմում—պլլերէյնների կռիւը՝ պատրիկների դէմ, եւրոպական պետութիւններում—բուրժուազիայի կռիւը ֆեոդալական իշխանների դէմ, և այլն:

Դառնանք այժմ Դ. Ա.-ին: Կենդրոնաձիգ, թէ կենդրոնախոյս ոյժերին է նա կողմնակից: Կլիսթենէսի, թէ նրա հակառակորդների բանակում է կանգնած նա:

«Մեր տեսակէտն է,—ասում է Դ. Ա.-նը,—որ ազգային խնդիրներում ազգերը պէտք է սահմանազօւեն իրարից»: Նա ուզում է, որ ազգերը «ազգովին» վրձնեն իրենց գործերը. նա ցանկանում է ամեն կերպ պահպանել և ուժեղացնել ազգային բաժանումները: Ազգային միութիւնները պէտք է լինեն ոչ թէ մասնաւոր-իրաւական, այլ «պետական գործառնութիւն կատարող», այսինքն՝ քաղաքական հաստատութիւններ: «Պետութիւնը պէտք է իր և նրա (ազգի) մէջ բաժանէ հասարակական աշխատանքը»...

Այս բոլորը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ ինքը լեզու առած «կենդրոնախոյս զօրութիւնը» ժամանակակից պետութեան մէջ, ինքը բուրժուական նացիոնալիզմը՝ ուղղւած պրոլետարական ինտերնացիոնալիզմի դէմ, որ ներկայ պատմութեան «կենդրոնաձիգ զօրութիւն» է:

IV

Դ. Անանունը կարող է մեղ առարկել, թէ ինքը և իր գաղափարակիցները պահանջում են «ազգովին» տնօրինել միայն ազգային-կուլտուրական գործերը և ոչ ամբողջովին ազգերի հասարակական-քաղաքական կեանքը, ինչպէս այդ պէտք է պահանջէր գտարիւն նացիոնալիստը: Այդ առարկութեան դէմ մենք պէտք է ասենք նախ՝ որ մեր աւտենոմիստները շատ արհեստական կերպով նեղացնում են «կուլտուրա» հասկացողութեան սահմանները, և երկրորդ՝ որ նրանք չեն բաւականանում իրենց գծած սահմաններով և թէ տեսակաւորում, թէ գործնականում շատ ուժեղ տենդենցներ ու

նեն՝ որքան կարելի է աւելի լայնացնելու «ազգային միութիւնները» իրաւանութիւնը:

Ճիշտ է սակայն, որ այժմեան մեր ազգային-կուլտուրական ատոմիստները հին տեսակի նախ-ու աշխարայ նացիոնալիստներից չեն: Այդ տեսակի պարզամիտ և թէօրիայի մէջ հետեւողական նացիոնալիստներ գտնելու համար հարկաւոր է այժմ հնազիտական պեղումներ անել: Կատարելապէս կոյր ու բթա-միտ պիտի լինի մէկը, որպէսզի հանդէս գայ XX դա-րում յայտարարելու, թէ անհրաժեշտ է, որ ամեն ազ-գութիւն պետութիւն դառնայ կամ նոյն իսկ միայն պահանջի, թէ հարկաւոր է էքս-տերրիտորիական ազ-գային-քաղաքական կատարեալ ինքնօրինութիւն տալ մի պետութեան մէջ ապրող բոլոր ազգերին: Չեն գտնւի ներկայումս նաև այնպիսի միամիտ նացիոնալիստներ, որոնք յայտարարէին, թէ ազգութիւնը հա-սարակական կենսակցութեան և քաղաքական կեանքի «բնական» ու «յաւիտենական» ձևն է:

Նացիոնալիզմը, ինչպէս ամեն մի պարտաւճի և մահաւան դատապարտաւճ իրէն իրեն, խիստ խորամանկ է, յարմարող և դարանակալ: Ճիշտ այնպէս, ինչպէս ամբողջ բուրժուական իրէն իրեն ներկայումս:

Մի ժամանակ բուրժուական քաղաքատնտեսու-թիւնը, օրինակ, յայտարարում էր, թէ մասնաւոր սե-փականութեան և կոնկուրենցիայի վրա հիմնւած տիրող հասարակարգը մարդկային «բնութեանը» հարադատ և «յաւիտենական» տնտեսական-հասարակական կարգն է: Բայց դուք գտէք այժմ մի հատ խելքը գլխին քա-ղաքատնտես, որ միամտութիւն ունենար այդ տեսակ յայտարարութիւն անելու: Ինչո՞ւ: Մի թէ բուրժուական մնացել է առանց հաւատարիմ ու նւիրւած իրէն իրեն-րի: Ո՛չ, մենք լաւ գիտենք, որ եւրոպական և ուղե-կան համալսարանները լցնող տնտեսագիտութեան պրո-ֆեսորները բոլորն էլ — за страхъ и за совесть — կապի-տալիզմի երդւեալ պաշտպաններն ու սպասաւորներն են: Սակայն նրանք չեն ասում այժմ, թէ կապիտա-լիզմը «յաւիտենական» հաստատութիւն է: Նրանք հա-ւատացնում են միայն, որ նա (կապիտալիզմը) դեռ-ւատացնում են միայն, որ նա (կապիտալիզմը) դեռ շատ կենսունակ է, որ նա ունի շատ «բարեմասնու-թիւններ» (ականջը խօսի Դ. Անանուհի...), որ նա

«տեւական» բնաւորութիւն ունի: Բայց այստեղից ի՞նչ գործնական եզրակացութիւն են անում այդ գիտնա-կանները: Այո՛, որ վայել է իրենց, որպէս բուրժուա-կիայի վարձկաններին: Որովհետեւ կապիտալիզմը դեռ գոյութիւն ունի և զուրկ չէ «բարեմասնութիւններից», ապա ուրեմն հարկաւոր է, նրանց կարծիքով, կուել պատմութեան յեղաշրջիչ ոյժերի դէմ, հարկաւոր է ամեն կերպ ճնշել բանւոր դասակարգի ձգտումը դէպի նոր հասարակարգը, զրկել, օրինակ, բանւորներին ընտրողական իրաւունքից, կօալիցիայի իրաւունքից և այլն: Մի խօսքով անել ամեն բան, որպէսզի որքան կարելի է նրկարւտել և — ան, երանք թէ հնարաւոր էր եղել այդ — յաւիտենական լինի կապիտալիզմի գո-յութիւնը: Համաձայնեցէք, որ բուրժուական տեղիք չունի դժգոհելու իր գիտնականներից:

Այդ քաղաքատնտեսների օրում են հէնց — հակա-ռակ իրենց բարի ցանկութիւնների — սոցիալ-նացիո-նալիստները՝ Դ. Ա. նր և նրա հրէայ ու աւստրիացի ուսուցիչները:

Նրանք չեն ասում, թէ ազգութիւնը մի ֆետիշ է, անսկիզբ ու անվախճան մի գերբնական գորութիւն: Դ. Ա. նր, օրինակ, գրում է. «Ազգը գոյացել է պատ-մութեան ընթացքում: Ուրեմն այն չափով, որ չափով նա պատմական ոյժերի արդիւնք է, ապա և ենթակայ է նոյն պատմական ոյժերի կենդրոնաձիգ և կենդրո-նախոյս գորութեան»: Շատ գեղեցիկ: Թւում է, թէ երբ մի մարքսիստ խօսում է պատմական ոյժերի մա-սին, նա հասկանում է, ոյժեր ասելով, դանազան հա-սարակական դատարարներ, որոնց փոխադարձ կռիւը պէտք է որոշէ գոյութիւն ունեցող հասարակական-պե-տական ձևերի, նրանց թւում և ազգութեան, յետա-գայ զարգացումը, էվոլյուցիան: Այլապէս ի՞նչ է նշա-նակում «պատմական ոյժեր», եթէ ոչ մի անբովանդակ խօսք:

Բայց եթէ կուող դասակարգերի բռնած դիրքից, նրանց քաղաքականութիւնից է կախւած ազգութեան յետագայ էվոլյուցիան, հարց է ծագում. որն է այն քաղաքականութիւնը, որին պէտք է հետևի ազգերի էվոլյուցիայի խնդրում բանւոր դասակարգը: Եւ տեսէք, էթ ի՞նչ պատասխան է թելադրում այդ հարցին խորա-

մանկ ու դարան մտած նացիոնալիզմը Դ. Ա.-նին. «Ազգութիւնների բախտը,—գրում է նա,—դեմոկրատիան թողնում է լուծելու ապագային: Նա ինքը չի կամենում բռնաճակ ու ջնջել մի բան, որը ինքնին արգելք չէ նրա դասակարգային կռիւն»: Այս «բռնաճակն ու ջնջելը» յիշում է միայն ընթերցողին մի փոքր շփոթեցնելու համար. նա պէտք է կարծի, որ Դ. Ա.-նի հակառակորդները կողմնակից են «բռնաճակուն և ջնջելուն»: Բայց այդ ի միջի այլոց: Դ. Ա.-նի գլխաւոր միտքն այն է, որ «ազգութիւնների բախտը դեմոկրատիան թողնում է ապագային...»:

Այ քեզ բան: Պարզ է, որ Դ. Ա.-նը,—ինչպէս մի անգամ արդէն նկատեցինք վերևը,—գործ է ածում «պատմական ոյժեր», «կենդրոնաձիգ ու կենդրոնախոյս զօրութիւն» բառերը, բայց չի հասկանում այդ բառերի նշանակութիւնը: Դ. Ա.-նին թւում է, որ կայ ինչ որ «ապագայ», կան ինչ որ «կենդրոնաձիգ ու կենդրոնախոյս» ոյժեր, որոնք պէտք է որոշեն ազգութիւնների «բախտը», իսկ բանւոր դասակարգը այստեղ՝ ոչ ինչ, նա ոչ մի դեր չունի կատարելու, նա չէզոք է ու ձեռնպահ այդ գործում:

Պարզ է, որ այդ մի անհեթեթութիւն է:

Բայց, եթէ մենք ուշադիր հետեւենք Դ. Ա.-նի մտքերի ընթացքին, մենք կը տեսնենք, որ շատ խոր իմաստ կայ այդ «անհեթեթութեան» մէջ: Դ. Ա.-նին հարկաւոր էր չէզոքացնել ազգերի էվոլյուցիայի խընդրում բանւոր դասակարգը, որպէս զի ասպարեզում մնայ միայն բուրժուազիան իր ազգային քաղաքականութեամբ, և որպէս զի ինքը այդ քաղաքականութիւնը յանձնարարէ մեզ այսօր, որպէս միակ խելացի աղջնի քաղաքականութիւն: Այդ «անհեթեթութիւնը» մի կամուրջ է, որի վրայով Դ. Ա.-նը իր ուղիղ թեզիսից (ազգութիւնների պատմական բնաւորութեան մասին) անցնում է միանգամայն սխալ և, պրոպետարիատի տեսակէտից, ֆառակար ու բէակցիոն քարոզին՝ ազգային բաժանումների ու «սահմանագծումների» և ազգային-կուլտուրական աւտոնոմիայի մասին:

Մեր վերև բերած օրինակից՝ բուրժուական տընտեսագէտների մասին՝ մենք տեսանք, որ կարելորդ այն չէ, թէ նրանք խօսքով կապիտալիզմը կը յայտարարեն

րեն յաւիտենական, թէ պատմական կաթեդրիա: Ճիշտ նոյնպէս, մենք տեսնում ենք, որ կարելորդ այն չէ, թէ ազգութիւնը Դ. Ա.-նը յայտարարում է յաւիտենական մի երևոյթ, թէ պատմական ոյժերի արդիւնք: Կարելորդ և վճռական նշանակութիւն ունեցողը այն է, թէ ինչ դիրք ենք բռնում կենսորում մենք ինքներս—կենդանի մարդիկ, կենդանի դասակարգեր: Արդեօք մեր իրական ծրագրով ու գործելակերպով ամբացնում ենք կապիտալիզմի հիմքերը, թէ՞ գերեզման ենք փորում նրա համար: Կամ, ներկայ դէպքում, ծառայում ենք նացիոնալիզմին, թէ ինտերնացիոնալիզմին:

Բաւական է հէնց միայն դնել այս հարցը, որպէսզի հասկանալի լինի, որ մեր «մարքսիստ» Դ. Ա.-նը, չընայած իր բարի ցանկութիւններին, ծառայում է միանգամայն բուրժուական նացիոնալիզմին՝ ընդդէմ պրոլետարական ինտերնացիոնալիզմի:

Մեր սոցիալ-նացիոնալիստները պահանջում են ազգերի համար աւտոնոմիա միայն՝ կուլտուրական խնդիրներում, ինչպէս խօսքով սովորաբար հաւատացնում են նրանք: Մենք տեսանք արդէն, որ կուլտուրական խօսքը այստեղ միայն մի պատրուակ է, մի շիբուա: Նրանք ձգտում են, մեկնելով իրենց տեսական նացիոնալիստական հայեացքներից, որքան կարելի է աւելի ընդլայնել ազգային միութիւնների իրաւասութիւնը:

Բայց ինչո՞ւ են նրանք այդքան սիրելի կուլտուրա խօսքը: Որովհետեւ,—սխառասխանում են նրանք,—ամեն կուլտուրա ազգային է: Նա իր սկիզբը առնում է ազգային առանձնայատկութիւններից*:

Աւտորիացի օպպորտունիստի այս հանճարեղ միտքը կրկնել էր վերջերս մի վրացի «յայտնի մարքսիստ» (որի ասպարէզ գալը, ասենք ի դէպ, այնքան վճռա-

*) Պերներստորֆեր. «Ազգային հարցը և ս. - դ. հայերէն թարգմ. եր. 12:

կան նշանակութիւն ունեցաւ Դ. Ա.-նի համար և այնպէս յանկարծ բացեց նրա հոգու և լեզուի վրայ մինչև այդ եղած փականքները): Այժմ այդ միտքը ողորդում է Դ. Ա.-նին: Դպրոցական գործում, գրականութեան մէջ, առհասարակ «կուլտուրական բնագաւառում» իշխում է ազգային լեզուն: Հետևապէս պարզ է, — մտածում են Դ. Ա.-նները, — որ կուլտուրան միշտ ազգային է:

Որքան ծանծաղամիտ պէտք է լինել կամ, լաւագոյն դէպքում, որքան կուրացած պէտք է լինել նացիոնալիստական ֆրազայից՝ այս տեսակ հանճարեղ անհեթեթութիւններ ասելու համար: Եւ այդ մարդիկ հաւատացած են, որ իրենց բերանով խօսում է ինքը մարքսիզմը: Այն տարրական ճշմարտութիւնը, որ կուլտուրան որոշում է իր դասակարգային բովանդակութեամբ և ոչ ազգային արտաքինով, միանգամայն անհասկանալի է մնացել մեր «մարքսիստների» համար: «Ֆէոդալական կուլտուրա», «բուրժուական կուլտուրա», «պրոլետարական կուլտուրա» — այդ բոլորը դատարկ հնչիւններ են նրանց համար: Նրանք ճանաչում են հնչիւններ և նրանց համար: Նրանք մէջ բերինք յօդաձի սկզբում. «Ազգութեան պատկանելը գիտակցւած անհատականութիւն է»: Որքան անհեթեթութիւն կայ այս խօսքերի մէջ: Մինչև այժմ մենք կարծում էինք, որ՝ ըստ մարքսիզմի՝ մի բանուր, օրինակ, այն ժամանակ է դառնում «գիտակից անհատ», երբ ազատւում է ազգասիրական քարոզների ազդեցութիւնից, երբ հասկանում է, որ ինքը «պատկանում» է պրոլետարիատ կոչւող դասակարգին և սկսում է ապրել այդ դասակարգի իրէականերով: Դուրս է գալիս, որ բանուրի համար «գիտակցւած անհատականութիւնը» ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ «ազգութեան պատկանելը» (այսինքն, երևի, ազգութեան պատկանելու գիտակցութիւնը, կամ ազգային ինքնագիտակցութիւնը):

Վայ այն հայ բանուորին, որին «գիտակից անհատ» դարձնողը, մարքսիզմի դասեր տւողը պէտք է լինեն Դ. Ա.-նները:

Բայց շարունակենք: Ազգային-կուլտուրական առտոնմիայի կոնկրետ պահանջների թւում յիշում է միշտ ամենից առաջ կրթական-դպրոցական գործի ազգայնացումը: Ուրիշ, աւելի գուցէ կարևոր «ազգային գործերը», որոնցով պէտք է զբաղեն ազգային միութիւնները, նացիոնալ-սոցիալիստները չեն յիշատակում, — մասամբ, որովհետեւ իրենք էլ պարզ չեն պատկերացնում այդ իրենց, մասամբ էլ, որովհետեւ վախենում են շատ ակներև դարձնել իրենց նացիոնալիզմը:

Իսկ դպրոցական գործը... չէ՞ որ հետևողական մարքսիստներն էլ ընդունում են, որ դպրոցներում անհրաժեշտ է մայրենի լեզուն: Սոցիալ-նացիոնալիստներին երբեմն թւում է նոյն իսկ, որ իրենք մի նոր բան չեն պահանջում մեզանից, որ նրանք միայն աւելի հետևողական են, քան մենք: «Զարմանալի բան է, — բացականչում է Դ. Ա.-նը մեր հասցէին, — նրանք, եղնիով դեմոկրատիզմի սկզբունքներից, պատրաստ են ժողովրդական մասսային տալ մայրենի դպրոց և այլն, բայց դժւարանում են քէ տալ դպրոցական գործի կենդրոնացման, թէև գիտեն, որ կենդրոնացումը կապիտալիստական հասարակակարգի բնորոշ առանձնայատկութիւնն է»: Վերջին խօսքերը. թէ «կենդրոնացումը...» և այլն, յիշում են, ի հարկէ, НИ КЪ СЕЛУ, НИ КЪ ГОРОДУ և կոմիքական տպաւորութիւն են թողնում: Բայց Դ. Ա.-նը կարծում է, յամենայն դէպս, որ բռնում է մեզ անհետևողականութեան մէջ: Մենք իբր թէ միևնոյն բանն ենք ուզում, միայն Դ. Ա.-նը աւելի հետևողական է, իսկ մենք վախենում ենք, «թէև գիտենք» և այլն: Այն բոլորից յետոյ, ինչ որ մենք ասել ենք մինչև այժմ, ընթերցողի համար պարզ պէտք է լինի, որ Դ. Ա.-նը չարաչար սխալւում է: Մենք խօսում ենք տարբեր լեզուներով: Մենք էլ «կենդրոնացում» ընդունում ենք, պ. Ա.-նուն, բայց մեր «կենդրոնը» ուրիշ տեղ է, ձերը՝ ուրիշ: Յարմարեցնելով այստեղ Սայիաթ-Նովայի խօսքերը, մենք կասէինք Դ. Ա.-ին.

Իմ ասածն ուրիշ տեղ է, ուրիշ տեղ,

Քու ուզածն ուրիշ դիղ է, ուրիշ դիղ...

Մենք պահանջում ենք, որ դպրոցական գործում տիրի լեզուների կատարեալ տղատութիւն, որ կրթութիւնը, մանաւանդ սկզբնական կրթութիւնը տրւի

մայրենի լեզուով. այսինքն այն լեզուով, որով խօսում են երեխաները իրենց ընտանիքներում, այն լեզուով, որով նրանք աւելի ճիշտ և աւելի շուտ կարող են սովորել: Բայց այդ բաւական չէ: Մենք հոգում ենք ոչ միայն այն մասին, թէ ինչ լեզուով են սովորեցնում երեխաներին, այլ և այն մասին, թէ ինչ են սովորեցնում: Ինչ որով, ինչ ուղղութեամբ են դաստիարակում մեր զաւակներին: Սոցիալ-հասցիոնալիստները ի նկատի ունեն միայն ծելը, մենք ի նկատի ունենք նաև բովանդակութիւնը: Եւ այդ դեռ բոլորը չէ. ներքանք այդ ծելի համար զոհում են բովանդակութիւնը: Ահա թէ ինչու մենք այսքան հակառակ ենք նրանց: Երբ Դ. Ա.-նը խօսում է այժմեան դպրոցական գործի մասին, նրան սարսափեցնում է միայն այն, որ այն տեղ յաճախ տիրում է օտար լեզուն: Եւ տեսէ՛ք, թէ տեղ յաճախ տիրում է օտար լեզուն: Եւ տեսէ՛ք, թէ ինչ մտայն ներկեր է գործ ածում Դ. Ա.-նը: «Օտարալեզու դպրոցը», — պատմում է նա, — չի կարող մնալ առանց հետեւողների. նա գրական գիտութիւն և դիտակցութիւն չի տալ, բայց դրա փոխարէն կը թլփատէ իր սանի հոգին և հաշմանդամ կը դարձնէ նրա ուղեղը»:

Որպիսի սարսափ, Բայց դեռ լսեցէք Դ. Ա.-ին. «Եթէ մի որեւէ կառավարական սխառեմի անհրաժեշտ են մտաւոր անդամաւորյո՞նք, գիտադուրի և անգոյն հպատակներ, սարուկներ մի բազմութիւն, որի վրայ նա կարող լինի իր փորձերը կատարելու, — ապա նա պիտի զարկ տայ նման դպրոցների ծաւալման»:

Յայտնի է, որ կովկասեան հայ ինտելիգենցիան իր ահազին մեծամասնութեամբ սովորել է պետական լեզուներով: Երբեք «Մշակի» դիտարկներին՝ սկսած Արծրունուց մինչև Քալանթարը և միւսները, վերցրէք «Դաշնակցականներին»՝ յանձին Զաւարեանների, Քրիստափոր Միքայէլեանների և այլն, վերցրէք մեր նորածին մարքսիստական ինտելիգենցիան, զուք կը տեսնէք, որ դրանց մեծ մասը «օտարալեզու» դպրոցների ծնունդ են: Եթէ հաւատայինք Դ. Ա.-ին զարհուրելի պատմութեանը, մենք պէտք է հաշտէինք այդ բոլորին թլփառած հոգիներ, հաշմանդամ ուղիղներ, մտաւոր անդամաւորյո՞նք, անգոյն հպատակներ ու սարուկներ...

Մեզ թուում է, որ կարելի է այստեղ ասել. «не такъ страшенъ чертъ, какъ его малюютъ»:

Մենք չենք ուզում, ի հարկէ, դրանով ասել, թէ Դ. Ա. նը միանգամայն անարդար է, թէ մեր «օտարալեզու» դպրոցները կանգնած են ցանկալի բարձրութեան վրայ: Դաւ լիցի: Ընդհակառակը, նրանք այնքան վատ են, որ աւելի վատ կարծես չէին կարող լինել: Բայց երբ մենք յիշում ենք այն բոլոր դաժնութիւնները, որ զգացել է իւրաքանչիւրը մեզանից, ով անցել է այդ դպրոցների բովից, — մեզ սարսափեցնում է ամենից առաջ ոչ թէ օտար լեզուն, այլ այն ոգին, այն ուղղութիւնը, այն ծրագիրը, որ տիրում է այդ դպրոցներում: Օտար լեզուի ազդեցութիւնը զգացում է միայն սկզբնական շրջանում, բայց թէ նոյն այդ սկզբնական շրջանում և թէ յետոյ մինչև վերջը՝ ամենից վնասակարը, խեղդողը, սուրկացողը՝ այդ դպրոցներում իշխող Պրեդոնսցեանների և Իլովայսիների ոգին է. այն ոգին, որ այնքան անհրաժեշտ է եղել իշխող դասակարգի համար: Այստեղ էլ՝ կրթական գործում, այդ «կուլտուրական բնագաւառում»՝ աւելի կարեւորը դասակարգային միջոցն է և ոչ ազգային կեղեւը, էութիւնը՝ և ոչ ձեւը: Որքան էլ կարեւոր լինի լեզուի խնդիրը, նա, յամենայն դէպս, մի մասն է միայն, և համեմատաբար երկրորդական մասը դպրոցների վրայ ծանրացած ընդհանուր դասակարգային քաղաքականութեան:

Մեր հայկական հոգեւոր դպրոցներում տիրում է հայերէն լեզուն: «Օտար լեզուն» ոչ միայն չի ճնշել նրանց, այլ միանգամայն արհամարհած է եղել այդ դպրոցներում: Բայց միթէ Դ. Ա. նը կարծում է, որ նրանք պակաս են «թլփատել» իրենց սաների հոգիները և «հաշմանդամ» դարձրել նրանց ուղեղները: Այդ դպրոցներում իշխող կղերական, ազգային — տիրացական ոգին ոչ պակաս զզւելի է, քան «օտարալեզու» դպրոցներում իշխող Պրեդիկեիներին ոգին:

Այս բոլորը պարզապէս ցոյց է տալիս, որ խնդիրը միայն այն չէ, թէ դպրոցը ազգային է, թէ օտարալեզու, այլ և այն, և ամենից առաջ այն, թէ նա իր ծրագրով, իր ներքին բովանդակութեամբ ժողովրդա-

հան, դեմոկրատական դպրոց է; թէ՞ գործիք շահա-
գործող դասակարգերի ձեռքին:

Բայց Դ. Ա.-նը, կարծես, անտես չի առնում և
դասակարգային տեսակետը: «Եթէ մի որեւէ ազգ,—
գրում է նա,—ինքնօրինութիւն է պահանջում իր
կրթական-կուլտուրական գործերի համար,—այդ դեռ
չի նշանակում, թէ ազգի զանազան դասակարգերը
միեւնոյն բովանդակութիւնն են դնում իրենց պահան-
ջի մէջ»:

Այո, խնդիրը հէնց այդ բովանդակութեան մէջ է,
պ. Ա.-նուն: Եւ այստեղ հարց է ծագում. երբ և ի՞նչ
պայմաններում կարող է բանւորական դեմոկրատիան
իր ուղած բովանդակութիւնը մտցնել դպրոցական-
կրթական գործում. երբ կարող ենք, օրինակ, մենք,
հայերս, բանւորական դեմոկրատիայի տեսակէտից
ցանկալի դպրոցներ ունենալ:

Դ. Ա.-նը պատասխանում է.—այն ժամանակ, երբ
կրթական գործը կառնւի ընդհանուր պետական մար-
միւնների ձեռքից և կը յանձնւի ազգային միութիւն-
ներին. երբ հայ բանւորը, ձեռք ձեռքի տւած հայ
բուրժուալի ու հայ տէրտէրի հետ, կը պաշտպանեն
հայ դպրոցը, հայ լեզուն օտար ազգերի ոտնձգութիւն-
ների դէմ:

Մենք պատասխանում ենք.—այն ժամանակ, երբ
Ռուսաստանում լիովին կը յաղթանակէ դեմոկրատիան,
երբ հայ բանւորը ձեռք ձեռքի տւած ոռւս, վրացի,
լեհ, հրէայ և այլ բանւորների հետ, յենւելով ամբողջ
դեմոկրատիայի վրայ՝ թէ՛ ընդհանուր պետական պար-
լամենտում և թէ՛ շրջանային ու տեղական ինքնավա-
րութիւնների մէջ՝ կը հակադրեն իրենց դասակարգա-
յին պահանջները և իրենց միացեալ դասակարգային
ոյժը իշխող դասակարգերի ոտնձգութիւնների դէմ և
կը կռնեն՝ յանուն լաւագոյն դպրոցի—ժողովրդական
մասսաների համար:

Ինչպէս տեսնում էք երկու բոլորովին տարբեր և,
կարելի է ասել, տրամագծօրէն հակառակ պատաս-
խանքներ:

Մեր պատասխանի մէջ մենք ասում ենք, ի միջի
այլոց, «կը հակադրեն իրենց դասակարգային պահանջ-
ները»: Բայց ի՞նչ գործ ունին այստեղ դասակարգային

պահանջները,—առարկում են սոցիալ-հասցիոնալիստ-
ները: Այո, մենք ընդունում ենք,—ասում է Դ. Ա.-նը,
—դասակարգային կռիւ «քաղաքական և տնտեսական
հարցերի մէջ», բայց կուլտուրան չէ՞ որ միշտ ազգա-
յին է: Չէ՞ որ հայ լեզուն ընդհանուր «բարեմասնու-
թիւն» է թէ՛ հայ բանւորի և թէ՛ հայ բուրժուալի ու
տէրտէրի համար: Չէ՞ որ մենք ցանկանում և խոստա-
նում ենք լեզուն, կուլտուրան, առհասարակ ազգային
հարցը «դուրս բերել հասարակական դասակարգերի
կռի շրջանատուութիւնից»:

Այո, ի գծախտութիւն ձեռք, դուք այդ ցանկա
նում էք. պ. Ա.-նուն: Եւ հէնց այդտեղ է, որ ցոյց էք
տալիս ձեռք՝ մարքսիզմի ազօտ ըմբռնումը և ձեռք ման-
կական հասկացողութիւնը դասակարգային կռիւ
մասին:

Կրթական գործը ընդհանրապէս և լեզուի խնդիրը
մասնաւորապէս կարեւոր գէնքերից մէկն է կուլտ դա-
սակարգերի ձեռքին, և ոչ մի դասակարգ այնքան
տխմար չի գտնւի, որ կամովին տայ իր ձեռքից այդ
գէնքը: Ռուս բուրժուազիան կարող է ճնշել հայ լե-
զուն՝ դրդւած իր դասակարգային շահերից. հայ բուր-
ժուան կարող է, նոյն իր դասակարգային բնազդներից
դրդւած, արհամարհել հայ լեզուն, բայց ոռւս և հայ
բանւորը միասին, իրենց եղբայրական միութեան մէջ,
չեն թոյլ տայ, որ ճնշւի հայ լեզուն, եթէ այդ լեզուով
դասակարգային դաստիարակութիւն է ստանում հայ
բանւորը, եթէ այդ լեզուով պէտք է կրթւի՝ հայ բան-
ւորի և հայ գիւղացու զաւակը: Նոյնը պէտք է ասել,
ի հարկէ, և վրացական, թուրքական, լեհական և այլ
լեզուների մասին: Ահա թէ ինչո՞ւ լեզուի ազատութեան
խնդիրը, կրթական գործի այս կամ այն բովանդակու-
թեան խնդիրը—ընդհանուր դասակարգային խնդիր է:
Եւ ահա թէ ինչո՞ւ Ռուսաստանում ապրող բոլոր ազ-
գերի բանւորները ցանկանում են միասին պաշտպա-
նել իրենց պահանջները նաեւ կրթական գործում, և
չեն ցանկանում առանձնաձեռք և սահմանափակել նաեւ
«կուլտուրական բնազաւառում»: Դ. Ա.-նը չգիտէ այդ
միջնակայ ժամ: Նրան յայտնի է և նրա համար հասկա-
նալի է միայն այն որ հայ տիրացունքը ցանկանում
են «ազգովին» վարել իրենց կուլտուրական (և ընդ-

հանրապէս հասարակական) գործերը: Բայց որ բան-
ւորներին հարկաւոր է դասակարգովին և ոչ ազգո-
ւին վարել այդ բոլոր գործերը, այդ Դ. Ա.-նը դեռ
չի հասկանում և... յոյս կայ, որ երբէք չի հասկա-
նայ,—ա՛ն աստիճան նա գերի է նացիոնալիզմին:

VI

Մենք ասում ենք, որ դպրոցական գործը պէտք
է գտնել պետական պարլամենտի և տեղական ինքնա-
վարութիւնների ձեռքին: Որպէս լաւ նացիոնալիստ՝
Դ. Ա.-նը ամենից առաջ հարց է տալիս մեզ. ի՞նչ կա-
նէք դուք, եթէ հայերը փոքրամասնութիւն կազմելով
այդ ընդհանուր և տեղական հաստատութիւնների մէջ,
չը կարողանան պաշտպանել հայ լեզուն, և նա հալած-
ւի մեծամասնութիւն կազմող ռուս ազգի կողմից:

Դ. Ա.-նը ոչ մի տեղ իր յօդաւորում հարց չի դը-
նում, թէ ի՞նչ կը լինէր, օրինակ, այն դէպքում, եթէ
յաջողէր նրա ազգային-կուլտուրական աւտոնոմիան
և հայ քանդակարութիւնը, փոքրամասնութիւն լինելով ազ-
գային մարմիններում, չը կարողանար իր ուզած բո-
վանդակութիւնը մտցնել ազգային գործերում: Ինչո՞ւ
չի դնում նա այդ հարցը: Որովհետեւ Դ. Ա.-նը որքան
լաւ նացիոնալիստ է, նոյնքան վատ մարքսիստ է:

Եւ Դ. Ա.-նը, հետեւելով իր հրէայ և աւստրիացի
ռուսցիներին, զարմնտիւ է պահանջում մեզանից
փոքր ազգերի և ազգային փոքրամասնութիւնների հա-
մար: Նրա կարծիքով, որպէսզի լեզուն չը ճնշւի և
ազգային կռիւները վերանան, անհրաժեշտ է «սահմա-
նադէր» ազգերը և ստեղծել «պետական գործառնու-
թիւն կատարող» ազգային մարմիններ: «Ազգային-
կուլտուրական աւտոնոմիան»,—աւելացնում է նա,—այն
յաջող համադարմանն է, որ լուծում է նաև ազգային
փոքրամասնութեան պահանջների հարցը և վերջ է տա-
լիս այն իրաւացի տրտունջին, թէ մեծամասնութիւնը,
կամայ թէ ակամայ, ճնշում է նրա ազգայնութիւնը»:

Ազգութեան հիմնական յատկանիշը լեզուն է: Լե-
զուների իրաւահաւասարութեան զարանտիւս ստեղծելը,

դա նշանակում է,—Դ. Ա.-նի կարծիքով,—լուծել ազ-
գային հարցը: Երբ լեզուի գործը, ուրիշ խօսքով՝ կրթա-
կան-կուլտուրական գործը յանձնւում է իրենց, ազգե-
րին, պարզ է,—մտածում է Դ. Ա.-նը,—կարելի է վստահ
լինել, որ լեզուները չեն ճնշւի այլևս, հետեապէս ազ-
գային հարցը «դուրս կը կգայ դասակարգային կռի-
շը շնանութիւնից» և ազգային բաղխումները կը վե-
րանան:

Որպիսի սխալ ու միամիտ մտածողութիւն: Նախ և
առաջ հիմնովին սխալ է, թէ ազգային հարցը միայն լե-
զուների իրաւահաւասարութեան հարց է: Եթէ Դ. Ա.-նը
մի փոքր կանգ առնէր գոնէ Մեդեմից բերած իր մի
քաղաքի վրայ, նա կը հասկանար, որ ազգային կռի-
ւը դասակարգային կռիւ արտայայտութիւններից մէկն
է, որ նա տնտեսական և քաղաքական բնոյթ ունի
թէ իր ծագումով և թէ իր նպատակներով: Վերցրէք,
օրինակ, Ռուսաստանի հրէաներին. միթէ նրանց ազ-
գային հալածանքները վերաբերում են միայն լեզուին:
Միթէ այն, որ նրանց փակել են չերտ օգեժնօստի
կոչող բանտի մէջ, որ նրանց արգելում են զբաղւել այս
կամ այն արհեստով և ձեռք բերել հողային սեփակա-
նութիւն, որ նրանց զրկում են զանազան քաղաքական
և քաղաքացիական իրաւունքներից,—միթէ այդ բոլորը
լեզուների իրաւահաւասարութեան խնդիր է, և աւելի
ոչինչ: Եթէ հաւատանք Դ. Ա.-նին, մենք պէտք է հա-
մարենք, որ այդ բոլորը ուղղւած է հրէական «ժաբ-
գոնի» դէմ և նպատակ ունի միայն՝ օտարալեզու դըպ-
րոցների միջոցով «թլիաւել» հրէաների հոգիները:
Բայց մենք տեսնում ենք, ընդհակառակը,—հրէաներին
թոյլ է տրւում ունենալ իրենց ազգային դպրոցները,
իրենց ազգային գրականութիւնը (ինչպէս և հայերին),
իսկ «օտարալեզու» դպրոցներից նոյն իսկ բլում են
հրէաներին, տոկոսային նորմաներով և այլ միջոցներով
փակում են հրէաների առաջ այդ դպրոցների դռները:

Չէ՞ որ սրանք հանրածանօթ փաստեր են: Ի՞նչով
բացատրել, որ այդ հանրածանօթ ու ակնյայտի փաս-
տերը վրիպում են Դ. Ա.-նի ուշադրութիւնից:

Բայց եթէ ազգային հալածանքները և բաղխում-
ները այդքան խոր արմատներ ունեն և այդքան բարդ
ու բազմակողմանի արտայայտութիւններ, ի՞նչ զարան-

տիւս է տալիս մեզ իր կողմից Դ. Ա.-նը, որ եթէ իրագործւի իսկ նրա հայկական լաւ ազգային-կուլտուրական աւտոնոմիան, դրա հետեւալ օրը «ոռւ ազգը» հրէաների օրը չի գցելու հայերին: Չէ՞ որ ազգերի տնտեսական և քաղաքական ճնշումները Դ. Ա.-նը դեռ ևս չի «գուրս բերել դասակարգերի կուլի շրջանառութիւնից»...: Նոյն հէնց իր՝ ազգային-կուլտուրական աւտոնոմիայի գոյութեան և յարատեւութեան համար ունի՞ արդեօք Դ. Ա.-նը որևէ գարանտիա:

Նրեակայեցէք, որ իրականացել է մեր սոցիալ-նացիոնալիստների իդէալը. ամեն մի ազգութիւն գոյացրել է իր համար մի ազգային ճահիճ, և բոլոր ազգերի տիրացուները՝ գոհ ու երջանիկ՝ պարարտանում են այդ ճահիճների մէջ: Հայ լեզուն էլ, այդ «զարմանալի և հրաշալի գործիքը» ազատ զարգարում է: Բայց յանկարծ՝ ահազին մեծամասնութիւն կազմող և հետեւապէս, իբրև ազգութիւն, մեծ ոյժներկայացնող ոռւսները վճռում են ոյժով զրկել հայերին իրենց ազգային կուլտուրական աւտոնոմիայից և նորից «թլփատել» նրանց հոգիները օտարալեզու դպրոցներում: Ի՞նչ գարանտիա ունի Դ. Ա.-նը այդ տեսակ մի ափրոնտի դէմ:

Մեր կարծիքով նա երկու տեսակ գարանտիա կարող է երեակայել: Նախ՝ որ հայոց ազգը, որպէս մի մարդ—իր բուրժուաներով ու տէրտէրներով—ոտքի կը կանգնի պաշտպանելու իր իրաւունքները ոռւս ազգի դէմ:

Բայց որքան թոյլ գարանտիա է այդ: Համաձայնեցէք, որ եթէ դուք կանգնեցնում էք ազգը ազգի դէմ, երկու միլիոնը շատ փոքրիկ թիւ է հարիւր միլիոնի դէմ:

Ներկորդ գարանտիան, որ կարող է առաջադրել Դ. Ա.-նը, դա կըլինի մեր կարծիքով երկրի սահմանադրութիւնը: Չէ՞ որ առաջուց որոշւած է, որ ազգերը «սահմանափակուած են» և որ «անխախտ պիտի մնայ... և այլն»: Ա՛խ, եթէ այն թղթի կտորը, որի վրայ գրւած է սահմանադրութիւնը, յանկարծ ստանար այն մոգական զօրութիւնը, որ կարողանար դիմադրել կենդանի քաղաքական ոյժերի զրոհին... այն ժամանակ Դ. Ա.-նը կարող էր հանգիստ լինել իր աւտոնոմիայի համար: Բայց այդ հրաշքը հազիւ թէ կատարւի, որով-

հետև, ասում են... հրաշքների դարը անցել է: Թղթի կտորը կը մնայ թղթի կտոր:

Բայց Դ. Ա.-նը կը պատասխանի՝ գուցէ. չէ՞ որ այդ սահմանադրութեան յետևից էլ կանգնած են կենդանի քաղաքական ոյժեր, —այն դասակարգերը, որոնք ստեղծել են այդ սահմանադրութիւնը և որոնք թոյլ չեն տայ ոռւս ազգի իշխող դասակարգերին խախտել այդ սահմանադրութիւնը: Բոլոր ազգերին պատկանող բանւորական և զիւղացիական դեմոկրատիան, որը իր կուլով նւաճել է նոր սահմանադրութիւնը, կուլով կը դիմադրի իր թշնամիների ոտնձգութիւններին:

Այո, այդ ճիշտ է: Բայց այստեղ մենք երկու բան ունենք ասելու Դ. Ա.-ին: Նախ՝ որ աղապիսով ազգային կուլտուրայի հարցը նորից մտնում է... «զասակարգային կուլի շրջանառութեան մէջ»: Եւ երկրորդ՝ այդ դասակարգային կուլի գարանտիան արդէն մեր գարանտիան է և ոչ Դ. Ա.-նի:

Այո, դա այն գարանտիան է, որ պահանջում էր մեզանից Դ. Ա.-նը:

Ո՞րտեղ է կենդրոնացած ու կազմակերպւած լինելու համառուական բանւորական ու զիւղացիական դեմոկրատիան. որը պէտք է իր ամենօրեայ յամառ ու անդուլ կուլով ապահովէ ժողովրդական իրաւունքները ապապայ ազատ Ռուսաստանում: Ի հարկէ, պետական պարլամենտում և տեղական ու շրջանային ինքնավարութիւնների մէջ: Նրանց մէջ և նրանց շուրջը: Բայց եթէ այդ համառուական դասակարգային ոյժերն են, որ պէտք է նախ՝ ստեղծեն ազատ Ռուսաստանը և ապա՝ նրա արթուն պահապանը լինեն. եթէ նրանք են, որ պէտք է պաշտպանեն լեզւի և կրթութեան ազատութեան համար ստեղծելիք ազգային-կուլտուրական աւտոնոմիան. որ պէտք է կուլեն ամեն տեսակ ազգային ճնշումների և բռնութեան դէմ—ապա ուրեմն ի՞նչ կարիք կայ առնելու նրանց ձեռքից կրթական կուլտուրական գործերը և յանձնելու այդ առանձին «ազգային միութիւններին»: Ի՞նչպէս է, որ այդ դասակարգային ոյժերի ստեղծած և այդ ոյժերի պաշտպանութեանը միայն ապաւինած «ազգային միութիւններին» կարելի է վստահել կրթական կուլտուրական գործերը, իսկ իրենց, այդ ոյժերին, — ոչ:

Ի՞նչ տրամաբանութիւն է սա:— Կոյր նացիոնալիստի տրամաբանութիւն:

Բայց այդ տրամաբանութիւնը պարտադիր է միայն Դ. Աւնի և նրա նմանների համար: Նրանք կարող են չը վստահել համառուսական դեմոկրատիային և ամենից առաջ՝ քաղաքական կռոււմ ազգային խտրութիւն չը ձանաչող բանւորական դեմոկրատիային, բայց այդ դեմոկրատիան, պարզ է, չի կարող չը վստահել ինքն իրեն:

Բանւորական դեմոկրատիան կարիք չունի յանձնելու ազգային միութիւններին դպրոցական-կուտուրական գործերը: Լեզուի և դպրոցական գործի ազատութիւնը նոյնպիսի դասակարգային պահանջ է, ինչպէս և միւս նրա պահանջները: Եւ այդ պահանջը նա կը պաշտպանի այնտեղ, որտեղ նա մղում է իր դասակարգային կռիւը առհասարակ—պետական պարլամենտում, տեղական և շրջանային ինքնավարութիւնների մէջ: Կենդրոնացնելով դպրոցական գործն էլ այդ հիմնարկութիւնների մէջ, նա կաշխատի ոչ միայն պաշտպանել լեզուի ազատութիւնը, այլ և կը ձգտի ստեղծել այնպիսի դպրոցներ, որոնք իրենց ծրագրով, իրենց ուղղութեամբ համապատասխանէին ժողովրդի առաջադեմութեան և պրոլետարիատի ազատագրութեան գործի շահերին: Հայ, վրացի, ռուս և այլ բանւորները ձեռք ձեռքի տւած աչք միջազգային-տերրիտորիական և ոչ ազգային-արիւնակցական հաստատութիւնների մէջ՝ առաջ կը տանեն ի՞նչ այդ կարեւոր՝ կրթական-կուտուրական գործը, հոգալով ոչ միայն այդ կուտուրայի ձևի, այլ և նրա դասակարգային բովանդակութեան մասին:

VI

Մինչև այժմ մենք աշխատում էինք ապացուցել, որ ազգային-կուտուրական աւտոնոմիան ոչ մի դրական բան չի ներկայացնում իրենից, որ նա միանգամայն աւելորդ է: Բայց այդ դեռ բաւական չէ: Նա բացի այդ և շատ վնասակար է: Նա

միջի այլոց, նրանով, որ քուրժուական-նացիոնալիստական, ազգային-տիրացուական ոգի կը մտցնի կրթական գործի մէջ: Լեզուի և կրթութեան ազատութիւնը կը ծառայի ազգային «տեղական և կենտրոնական հաստատութիւնների» ձեռքին ոչ յօգուտ ազգերի մերձեցման, յօգուտ միջազգային եղբայրութեան, այլ, ընդհակառակը, յօգուտ ազգերի կղզիացման, մեկուսացման, օտարացման: Բայց այդ դեռ բոլորը չէ: Մենք մի երկու անգամ յիշեցինք արդէն, որ նացիոնալ-սոցիալիստները ցանկանում են բաժանել ըստ ազգութիւնների ոչ միայն կրթական-կուտուրական գործերը, այլ նրանց իդէալն է ստեղծել այնպիսի պետական ձևեր, որ իւրաքանչիւր ազգութիւն կարողանայ ըստ կարելոյն իր բոլոր հասարակական գործերը տնօրինել «ազգովին»: Նրանց փափաղն է, որքան կարելի է, ընդլայնել ազգային ներկայացուցչական մարմինների իրաւասութիւնը: Այդ չի թագցնում ինքը Դ. Աւնը, ինչպէս տեսանք վերև բերած նրա «դիտողութիւններից և դատողութիւններից»: Այդ աւելի ևս պարզում է, երբ նա ասում է, որ մենք, հայերս, ունենք ներկայումս ազգային կուտուրական աւտոնոմիա—Ռուսաստանում՝ 1836 թւականի «Положение»-ն, իսկ Տաճկաստանում—Ազգային Սահմանադրութիւնը: «Բայց նրանք (հայերը),—ասում է Դ. Աւնը,—չպիտի բաւականանան եղածով: Եղածը գտնւում է սաղմային դրութեան մէջ»:

Որ նոյնիսկ իրենց «սաղմային» դրութեան մէջ մեր ազգային մարմինները չեն բաւականանում միայն կուտուրական գործերով, այլ ձգտում են խառնել և քաղաքական հարցերի մէջ, այդ լաւ յայտնի է մեզ բոլորիս: Ոչ միայն Պոլսի Ազգային ժողովը, այլև մեր էջմիածինը միշտ երևակայում են իրենց հայ ազգի հաւաքական կամքի արտայայտիչներ և հանդէս են գալիս իրենց քաղաքական դեկլարացիաներով թէ իրենց բնական պետութիւնների և թէ ամբողջ աշխարհի առաջ: Նրա մի պերճախօս, բայց ոչ եղակիօրինակը մենք տեսանք վերջին տարիներում—Բալկանեան Պատերազմին յաջորդած դէպքերի ժամանակ, երբ նորից ասպարէզ նետուեց հայկական հարցը: Բայց այդ բոլորը դեռ «սաղմային» դրութեան մէջ:

է... Այն, ինչ որ երազում է Դ. Ա.-նը, եղածից անհամեմատ աւելի հեռու պէտք է գնայ նոյն ուղղութեամբ: Դասակարգային քաղաքականութեան փոխարէն մենք պէտք է խելամուռ լինենք հայի ազգային քաղաքականութեան» (ինչ գեղեցիկ ոճեր են, պ. Ա.-նուն): Դասակարգային կռիւր, դասակարգային ներկայացուցչութիւնը պէտք է փոխարինւի ազգային կռուով և ազգային ներկայացուցչութեամբ: Այն, ինչ պատմում է մեզ Դ. Ա.-նը, «երկճղեան» դասակարգային կռուի մասին, որ նա պէտք է մղէ մի կողմից ընդհանուր պետական հաստատութիւնների մէջ, միւս կողմից ազգային ժողովներում,— լոկ պատրանք է, անմիտ հէքիաթ է, դատարկ ինքնախաբէութիւն: Ազգային տեսակէտը, ազգային ներկայացուցչութեան սկզբունքը ունեն իրենց ներքին լողիկան:

Հետաքրքրական է և բնորոշ, որ ազգային-կուլտուրական աւտոնոմիայի կողմնակիցներից ոմանք ազգային ներկայացուցչութեան սկզբունքը հասցնում են մինչև այնտեղ, որ պահանջում են երկրորդ պալատ հիմնել խառը պետութիւնների մէջ, որտեղ բոլոր ազգերը պէտք է հաւասար թւով ներկայացուցիչներ ունենան: «Ազգային միութիւնները,— գրում է, օրինակ, Կ. Կուլչիցկին,— և նրանց սէյմերը կարող էին հիմք ծառայել երկրորդ պալատ կազմելու համար խառը ազգային կազմ ունեցող պետութիւնների մէջ... Շվեյցարիայում և Միացեալ Նահանգներում ամեն մի կանտոն և շտատ, անկախ իր բնակիչների թւից, ուղարկում է վերին պալատը հաւասար թւով ներկայացուցիչներ՝ իբրև հակակշիռ աւելի մեծ ազգաբնակչութիւն ունեցող կանտոններին ու շտատներին, որոնք ներքին պալատում աւելի շատ պատգամաւորներ ունեն: Իսկ մի քանի ազգերից բաղկացած պետութիւնների մէջ կարելի էր կազմակերպել երկրորդ պալատ, հրաւիրելով ամեն մի ազգից հաւասար թւով ներկայացուցիչներ: *)

1) К Кульчицкій. „Автономія и федерація въ современныхъ конституціонныхъ государствахъ“. Դա այն Կուլչիցկին է, որ ի միջի այլոց հաւատացնում է, թէ ազգային-կուլտուրական աւտոնոմիայի հանճարեղ գիւտը յղացել է ինքը և արժարժել է իր դասախօսութիւնների մէջ Շվեյցարիայի շտատաւար:

2^է ք զտնում արդեօք, պ. Անանուն, որ Կուլչիցկին միանգամայն հետևողական է և որ նրա երկրորդ պալատը աւելի շօշափելի գարանտիա կը լինէր ձեռնադրային աւտոնոմիայի համար: Եւ չի՞ կարելի արդեօք սպասել, որ դուք «վաղ թէ անագան», զարգացնելով ձեր սպեցիֆիկ «գեմոկրատիզմը» կը գաք խարսխելու այդ երկրորդ պալատի խաղաղ նաւահանգստում:

Սիրում ենք յուսալ...

Դ. Ա.-նը ասում է, որ ազգային կուլտուրական աւտոնոմիան նորութիւն չէ հայերիս համար, որ— թէև սաղմային դրութեան մէջ— մենք ունենք արդէն այդ աւտոնոմիան: Այդ, ի հարկէ, իրողութիւն է: Բայց ի՞նչ է տւել մեզ մինչև այժմ հայկական աւտոնոմիան:

Մենք շատ անգամ լսել ենք առանձին հայ անհատների կողմից մի յուսահատ բացականչութիւն. «Ի՞նչ տիրացու աղճ ենք հայերս»... Եւ դա մի ազադակող ճշմարտութիւն է: Տիրացուութիւնը մեզ խեղդում է: Վերցրէք մեր ժողովրդական ուսուցչին, մեր հասարակական գործիչներին, հրապարակախօսներին, վիպասաններին, նոյն իսկ բանաստեղծներին: Վերցրէք մեր դպրոցը, մեր մամուլը: Ամեն տեղ սարսափելի տիրացուութիւն: Մեր ամբողջ հասարակական կեանքը կպած է տէրտէրների փարաջաններից, ամեն ինչ պտտւում է էջմիածնի շուրջը: Ոչ մի հետաքրքրութիւն դէպի քաղաքական հարցերը, դէպի պետական կեանքը, դէպի նոյն իսկ տեղական ինքնավարութեան օրգանները: Թերթեցէք մեր պարբերական հրատարակութիւնները (մանաւանդ մինչև 1905 թիւը, այդ թիւը շատ բան փոխեց մեր կեանքում) և դուք կը տեսնէք, որ բացի ծխական, հոգաբարձական, քահանայական հարցերից ոչ մի հարց, ոչ մի հետաքրքրութիւն: Ինչո՞վ բացատրել հայկական այդ տիրացուութիւնը և ապրիտիզմը: Համաձայնեցէք, որ այդ բոլորը, եթէ չստենք ծնունդ է հայկական ազգային-կուլտուրական աւտոնոմիայի, գոնէ՛ շատ սերտ կերպով կապած է նրա հետ:

Մեր հարկան վրացիները չեն ունեցել իրենց էջմիածինը և աւելի կապած են եղել ընդհանուր պետական կեանքի հետ: Շատ բան են կորցրել արդեօք դրանից: Եթէ համեմատէք վրաց ժողովրդական ու-

առեցին հալ «վարժապետի» հետ, վրաց հրապարակա-
խօսին հայ հրապարակախօսի հետ և ալին, դուք կը
տեսնէք, որ վրացիները թէ իրենց ընդհանուր զար-
գացումով և թէ մանաւանդ հասարակական-քաղաքա-
կան հասունութեամբ շատ աւելի բարձր են, քան
հայերը: Վերջը ընդհանրապէս վրացական հասարա-
կական կեանքը և հայկական կեանքը: Իւրաքանչիւր
հայ, չը նայած հայկական աւանդական գոռոզութեանն
ու մեծամտութեանը, պէտք է խոստովանի, որ վրացի-
ները շատ աւելի առաջ են հայերից: Բաւական է յի-
շել, ինչ դեր կատարեցին մի կողմից հայերը, միւս
կողմից վրացիները 1904—6 թւականների ազատա-
գրական շարժման ժամանակ:

Ի հարկէ, մեր համեմատութիւնը շատ սահմա-
նափակ և պայմանական նշանակութիւն ունի: Հայկա-
կան և վրացական կեանքի տարբերութիւնները ամե-
նից առաջ որոշ տնտեսական-դասակարգային յարա-
բերութիւնների և որոշ քաղաքական գործօնների ար-
դիւնք են: Բայց, որչափ դեր են կատարում առհասա-
րակ զարգացումը, մամուլը, ազգային-կուլտուրական
հաստատութիւնների այս կամ այն ձևը, — չի կարելի
ժխտել, որ հայերի յեղափոխութեան, ազդիւթիւնի և
տիրացումութեան մէջ մեծ դեր է խաղացել էջմիրածինը,
մեր «սաղմային» ազգային-կուլտուրական ավտոնոմիան:

Դ. Անը և իր կողմնակիցները, երազելով լայնաց-
նել և յաւերժացնել ազգային-կուլտուրական ավտոնո-
միան, ցոյց են տալիս, որ իրենք էլ էջմիրածին գոհերն
են, իրենք էլ կրում են իրենց ճակատին տիրացումու-
թեան դրօշմը:

Բայց եթէ այդքան ֆլասակար է եղել ազգային-
կուլտուրական ավտոնոմիան մինչև այժմ, նա շատ աւելի
ֆլասակար կը լինէր յետագայում թէ հայերիս համար
և թէ առհասարակ ազատ Ռուսաստանում: Եւ այդ
այն պատճառով, որ մեր կեանքում երևան է եկել մի
նոր դասակարգ՝ բանւոր դասակարգը, որի համար,
մանաւանդ նրա զարգացման սկզբի շրջանում, չը կայ
աւելի մեծ թշնամի, քան նացիոնալիզմը, քան ազգա-
յին բաժանումները և այդ բաժանումներն ամրացնող
ու սրբագործող հասարակական-պետական ձևերը:

Դ. Անը ազգային-կուլտուրական ավտոնոմիան
«նոր խօսք» է յայտարարում մարքսիզմի համար և հա-
կադրում է այն «հին» և «անհիւթ» պահանջներին, որ
մինչև այժմ պաշտպանել են մարքսիստները:

Թէ որոնք են այդ «հին» պահանջները, մասամբ
արդէն պարզ պէտք է լինի ընթերցողի համար մեր
գրածներից: Բայց աւելորդ չէր լինի, կարծում ենք,
տալ այստեղ այդ պահանջների համառօտ ձևակեր-
պութիւնը:

Հակառակ սոցիալ-նացիոնալիստների համոզմուն-
քին, որոնք իրենց ազգային-կուլտուրական «համադար-
մանով» խոստանում են միանգամայն «լուծել» ազգա-
յին հարցը կապիտալիստական հասարակարգի մէջ,
հետևողական մարքսիստները յայտարարում են, որ
ազգային կռիւր և ճնշումները անկարելի է վերացնել,
քանի դեռ գոյութիւն ունի մասսաների ճնշման ու
շահագործման վրայ հիմնւած այժմեան հասարակա-
կարգը: Ով խոստանում է աւելին հալածող ազգերին,
նրա արածը կամ խաբեբայութիւն է կամ ինքնախա-
բէտութիւն: Բանւոր դասակարգը կարող է միայն իր
դասակարգային կռիւով, իր որոշ քաղաքական պահանջ-
ներով դիմադրել ազգային ճնշումներին և մեղմել ազ-
գային թշնամութիւնն ու բաղխումները: Դրա համար
լուսագոյն գրաւականը — դեմոկրատիայի լիակատար
յաղթութիւնն է:

Դեմոկրատական պետութիւնից բանւոր դասա-
կարգը պահանջում է ամենից առաջ մտցնել սահմա-
նադրութեան մէջ այն հիմնական կէտը, որ օրէնքի
առաջ կատարեալ հաւասարութիւն տրւի ամեն մի
քաղաքացու, անկախ նրա ազգութիւնից, ինչպէս նաեւ
կրօնից ու սեռից: Սահմանադրութեան համաձայն
սպորինի պէտք է ճանաչել և անգործադրելի մնայ
օրէնսդրական թէ վարչական հաստատութիւնների ա-
մեն մի կարգադրութիւն, որը խախտում է ազգերի
իրաւահաւասարութեան սկզբունքը կամ ուղղւած է

շաղրբել է Աւստրիայում Բրիւնի պարտայտագում *) 1809 թւին, երբ ուսմարքսիստների ծրագիրը դեռ գոյութիւն չի ունեցել: Յետոյ 1903 թւին, երբ ընդունում էր այդ ծրագիրը, հրէայ մարքսիստները հանդէս են եկել ազգային-կուտուրական աւտոնոմիայի պահանջով, բայց Ռուսաստանի մարքսիստների համագումարը մերժել է այդ՝ որպէս նացիոնալիստական պահանջ: Եւ հէնց այդ է եղել պատճառներից մէկը, որ հրէայ մարքսիստները հեռացել են կուսակցութիւնից:

Ինչպէս տեսնում էք, Դ. Ա-նի աւտոնոմիան ոչ միայն պառաւած, այլ և բաւական վարկաբեկած օրիորդ է: Շատ դժւար է, պ. Ա-նուն, մեր ժամանակներում ամուսնացել մի այդ տեսակ օրիորդի, մանաւանդ քանի որ փեսացուներ գտնել նրանց համար...

Բայց ինչո՞ւ է նոր թւում Դ. Ա-նին ազգային-կուտուրական աւտոնոմիայի պահանջը: Դա կարելի է բացատրել նախ՝ նրանով, որ ինքը, Դ. Ա-նը, երեւի նոր է ծանօթացել այդ պահանջի հետ (և երեւի «յայտնի վրաց մարքսիստի» գրքոյկից): Եւ ապա՝ դա ճորձ է այն մտքով (ինչպէս այդ բացատրեց Դ. Ա-նին և նրա բարեկամ Ա. Մարտունին «Մշակի» մէջ), որ տիրող ընկերային ազդեցութեան տակ մարքսիստական ինտելիգենցիայի նացիոնալիստական-օպպորտունիստական տարրերը գլուխ բարձրացրին և ուրիշ «նոր» խօսքերի հետ միասին հնչեցրին և այդ նացիոնալիստական պահանջը:

Ոստելով վրացի մարքսիստների այդ «նոր» պահանջի մասին և, ի հարկէ, խիստ կերպով քննադատելով այն, մեր վետերան և ուսուցիչ Դ. Պրիխանովը գրում էր, ի միջի այլոց, հետեւելով, «1905—6 թւականների յեղափոխական շրջանում մենք տեսնում էինք Կովկասում, որ նացիոնալիստական կուսակցութիւնները յարմարուժ էին մեզ, սոցիալիստներին: Այժմ, ընկերային օրով, մենք տեսնում ենք ընդհա-

*) Պէտք է աւելացնել, որ այդ պահանջը մերժել է պարտայտագրի կողմից: Փոխանակ էքստերիտորիական աւտոնոմիայի, համագումարը ընդունել է տերրիտորիական ազգային-կուտուրական աւտոնոմիա, որ բոլորովին այլ բան է:

հակառակը—սոցիալիզմը ուզում է յարմարել նացիոնալիզմին»: *)

Վրաց «յայտնի մարքսիստը» և նրա մի քանի ընկերները շատ վաղուց է, որ վարակւած են նացիոնալիզմի ախտով: Բայց ա՜ն ժամանակ, երբ Կովկասեան քանտոնների կազմակերպւած բանակը ինքն էր, որ վճռում էր իր ծրագրային ու տակտիկական խնդիրները, նրան հեշտ չէր մոլորեցնել ազգային հարցում: Նրանց բուն ջանքերը (մանաւանդ 1906 թւականի յայտնի Կովկասեան համագումարից առաջ և այդ համագումարում) ընդունել տալու բանւորներին իրենց նացիոնալիստական պահանջները՝ ի դերև անցան:**) Իսկ այժմ, երբ ընկերային շնորհիւ ինտելիգենտական խմբակները ինքնազուլու որոշումներ են կայացնում բանւորների անունից, նրանք, ի հարկէ, աւելի համարձակ կերպով սկսեցին հնչեցնել իրենց նացիոնալիստական քաղաքը:

Ոչ, պ. Ա-նուն, մի անգամ էլ կասենք՝ ձեզ ենք թողնում «նոր խօսքը»: Մենք գերադասում ենք մեր «հին», «անհիւթ» և «աննպատակալարմար» բայց... մարքսիստական ծրագիրը:

*) Բաւական է յիշել «դաշնակցութեան» օրինակը: Կուսակցութիւնը, որ 1902—3 թւականներին «դաւաճաններ» էր անւանում մարքսիստներին, և բանւորական հարցը «մոգայի հարց» էր համարում Կովկասում, 1905—6 թւականներին յայտարարեց իրեն սոցիալիստական կուսակցութիւն: Մենք ենք, որ կանք, իսկական սոցիալիստները, ասում էին դաշնակցականները: Հանգուցեալ ե. Թոփչեանը գրում էր նոյն իսկ, որ «դաշն» չէր պրոլետարիատի միակ ներկայացուցիչն է: Իսկ այժմ ի՞նչ ենք տեսնում: Ինչո՞վ է տարբերում ինքզինքը մարքսիստ յորջորջող Դ. Ա-նը նացիոնալիստ հորիզոնականներից: Նա յայտարարում է այսօր, իբրև նոր խօսք մարքսիզմի համար, մի պահանջ, որի տակ երկու ձեռքով կը ստորագրի ամեն մի հորիզոնական, ամեն մի դաշնակցական: Իսկ մենք միամտաբար կարծել ենք միշտ, որ մարքսիստը մի որեւէ բանով պէտք է դանազանւի դաշնակցականից... գոնէ ազգային հարցում...

**) Այդ շրջանում մեծ ծառայութիւն մատուցեց Կովկասեան բանւորութեանը II Պետական Դումայի նախկին անդամ հանգուցեալ Արչիլ Զափարիձէն: Նա միակն էր վրաց Կոմբոմասնականների» լիզերների թւում, որ ըմբռնում էր մաքրութեամբ ինտեր-նացիոնալիզմի տեսակէտը և եռանդուն կերպով պաշտպանում էր համառուական մարքսիստների ազգային ծրագիրը:

IX

Մինչև այժմ մենք խօսում էինք սոցիալ-նացիո-
նալիստների «ազգային քաղաքականութեան մասին, և
մենք տեսանք, որ այդ քաղաքականութիւնը կրում է
իր վրայ նացիոնալիզմի սև դրոշմը: Սակայն մենք
բաւականաչափ պարզած չէինք լինի Դ. Ա-նի և նրա
ուսուցիչների նացիոնալիստական կերպարանքը, եթէ
բաւականանայինք միայն դրանով: Անհրաժեշտ է ծա-
նոթանալ նաև նրանց «դասակարգային քաղաքակա-
նութեան» հետ: Այսինքն տեսնել, թէ նրանք, մեկնե-
լով իրենց ընդհանուր նացիոնալիստական աշխարհա-
հայեացքից, ինչպէս են ուզում կազմակերպել՝ բանւոր
դասակարգի ընթացիկ քաղաքական և տնտեսական
կռիւր: Այդ մասին Դ. Ա-նը չի խօսում, իհարկէ, իր
յօդածում, բայց նրա և իր գաղափարակիցների վերա-
բերմունքը այդ խնդրին՝ մեզ քաջ յայտնի է թէ՛ գրակա-
նութիւնից և թէ՛ կենդանի իրականութիւնից:

Պէտք է ասել, որ այստեղ էլ՝ բանւորներին ըստ
ազգութիւնների բաժանելը պտաջին և հիմնական սկզբ-
բունքն է մեր սոցիալ-նացիոնալիստների համար:
Ամեն մի ազգութիւն ներկայացնում է «Էւրոպատուկ»,
«սպեցիֆիկ»*) միջավայր, — ասում են նրանք, — տար-
բեր դասակարգային շերտաւորումով: Այդ պատճառով
անհրաժեշտ է, որ ամեն մի ազգի մէջ գործէ՝ ազատ
ու աւտոնոմ կերպով՝ այդ ազգի բանւորական կազմա-
կերպութիւնը: Նա կարող է և պէտք է կապւած լինի
ֆեոդալատիւ կապերով միւս ազգերի բանւորական
կազմակերպութիւնների հետ, բայց այստեղ էլ «այնու-
ամենայնիւ անխախտ պէտք է մնայ» այն սկզբունքը,
որ, օրինակ, հայ բանւորութեան դասակարգային կռիւր
զեկավարում է «հայ կազմակերպութիւնը», որ այդ

*) Դ. Ա-նի նման մտածողներ այնքան յաճախ էին գործ ա-
ծում «սպեցիֆիկ» բառը, որ նրանց անունը դրին «սպեցիֆիկ-
ներ»: Թէ որքան ընդունելի և մատնող նրանց համար այդ անունը,
երևաց նրանից, որ նրանք միանգամայն ջնջեցին իրենց լեզուի հոգի
այդ բառը և խոր վիրաւորանք էին համարում իրենց հասցէին, երբ
հակառակորդները գործ էին ածում «սպեցիֆիկ» խօսքը:

կազմակերպութիւնը «միակ ներկայացուցիչն» է հայ
պրոլետարիատի:

Բայց բանւորները ունեն նաև արհեստակցական
միութիւններ: Այստեղ էլ նացիոնալ-սոցիալիստները
առաջ են տանում իրենց ազգային բաժանումները:
Ամեն մի ազգի բանւորութիւն պէտք է առանձին մղէ
իր առօրեայ տնտեսական կռիւր՝ իր առանձին ազգային
արհեստակցական միութիւնների մէջ: Ի հարկէ, նրանք
հակառակ չեն լինի զանազան ազգերի արհեստակցա-
կան միութիւնների որոշ կապերին և համերաշխ գոր-
ծունէութեան, բայց այստեղ էլ «այնուամենայնիւ
անխախտ պիտի մնայ» ազգային սկզբունքը:

Այդպիսով, եթէ վերցնենք խառը ազգաբնակչու-
թիւն ունեցող մի քաղաք, օրինակ՝ Բագու, այնտեղ
մենք պէտք է ունենանք առանձին՝ ռուսական, հայկա-
կան, թուրքական, վրացական, հրէական, երեւի նաև
(և ինչո՞ւ չէ) լեզգական, օսական, չեչենական և այլն
ազգային քաղաքական կազմակերպութիւններ և նոյն-
քան ազգային արհեստակցական միութիւններ, որոնք
բոլորը միևնոյն քաղաքի, երբեմն միևնոյն գործարանի
բանւորների քաղաքական ու տնտեսական կռիւր
պէտք է «ղեկավարեն» առանձին-առանձին, ըստ ազգու-
թիւնների: Համաձայն սոցիալ-նացիոնալիստների յայտ-
նի կանոնադրութեան, առանձին այդ բազմաթիւ ազ-
գային կոմիտէները պէտք է կապւեն միմեանց հետ
ֆեդերատիւ կապերով: Եւ ամեն մի կոմիտէ ընտրում է,
օրինակ, մէկ կամ երկու ներկայացուցիչ: Այդպիսով
կազմւած ֆեդերատիւ մարմնի որոշումները պարտա-
ղիր են առանձին ազգային կոմիտէների համար այն
չափով, որչափով նրանք հաւանութիւն են գտնում
վերջինների իողմից: Եթէ մի ազգային կոմիտէ համա-
ձայն չէ կենտրոնական մարմնի որոշման հետ, նա
կարող է յետ կանչել կամ փոխարինել իր ներկայա-
ցուցիչին: Ուրիշ խօսքով ծանրութեան կէտը գտնւում է
ազգային կազմակերպութիւնների մէջ. այդ կազմա-
կերպութիւնները սուղներէն են: Եւ որ հետաքրքրական
է — եթէ, օրինակ, Բագուում ռուս կազմակերպութիւնը
ունի 3000 բանւոր, հայ կազմակերպութիւնը՝ 200, իսկ
թուրքականը՝ միայն 20 բանւոր և այլն, նրանք բոլորն
էլ հաւասար թւով ներկայացուցիչներ պէտք է ունե-

նան ֆեդերատիւ կենդրոնում: 2000 ուսու բանւորների ձայնը պէտք է հաւասարւի 200 հայ և 20 թուրք բանւորների ձայնին: Նոյնը և համառոտական կենդրոնում—օրինակ, 200,000 կազմակերպւած ուսու բանւորների ձայնին պէտք է հաւասար ձանաչել մի 300 հայ բանւորի, կամ 40—50 թուրք բանւորի ձայնը... Դեմոկրատիզմի ընդհանուր ֆորմուլան ասում է՝ «մի մարդ՝ մի ձայն», բայց «սպեցիֆիկ» դեմոկրատիզմին լինչ փոյթ, նա ունի իր «սպեցիֆիկ» լոգիկան, իր «սպեցիֆիկ» ֆորմուլաները:

Եւ այս խայտառակ ու այլանդակ ծրագիրներն ու կանոնադրութիւնները առաջադրում են յանուն մարքսիզմի: Եւ նրանք ապրում են ոչ միայն այդ, իրենց մարքսիստ անւանողների, հիւանդ երեւակալութեան մէջ, այլ և այդ վերջինների ջանքերով տեղ-տեղ, բանւորութեան յետաճաց, ազգային նախապաշարմունքներից դեռ չազատուած շրջաններում, իրագործւում են կեանքի մէջ: Այդպէս է, օրինակ, հրէական Բուճդի բայոնում և տեղ-տեղ Աւստրիայում: Այդ տեսակ թոյլ փորձեր կատարեցին և մեր «սպեցիֆիկները» Բագում իրենց օրապակաս «Հայ կազմակերպութեամբ» և «Հայ կատելիկների արհեստակցական միութեամբ» (1906—7 թւականներին):

Եթէ Մարքսը կենդանի լինէր, նա հաղարումէկերորդ անգամ իրաւունք կունենար վշտացած բացականչելու. «J'ai semé des dragons, et je recolte des puces» — «Ես դրակոններ եմ ցանել, և լուեր եմ հնձում»:

Յոյց տալու համար, թէ որքան հեռու են մարքսիզմից մեր «ազգայինները», բաւական է բերել մի կտոր Մարքսի և Էնգելսի «Մանիֆեստից», որը մինչև օրս չի դադարել աւետարան լինելուց ամեն մի մարքսիստի համար:

«Կոմմունիստները (այսինքն մարքսիստները), — ասում են գիտական սոցիալիզմի մեծ ուսուցիչները, — տարբերւում են ուրիշ բանւորական կուսակցութիւններից միայն նրանով, որ, մի կողմից, զանազան ազգերի պատկանող պրոլետարների շարժման մէջ նրանք ջոկում և պաշտպանում են ամբողջ պրոլետարիատի համար ընդհանուր, ազգութիւնից կախում չունեցող

շահերը, միւս կողմից՝ զարգացման այն տարբեր ֆազիսներում, որոնցով անցնում է պրոլետարիատի կռիւը բուրժուազիայի դէմ, նրանք միշտ պաշտպանում են շարժման ընդհանուր շահերը՝ իրենց ամբողջութեան մէջ»: (Ընդգծումները մերն են: Ա.)

Մտածել են երբ և իցէ այս տողերի մասին միշտ «սպեցիֆիկ» պայմանների մասին աղաղակող, միշտ «ազգային առանձնապատկութիւններից» խօսող մեր բոքս-մարքսիստները: Կամ երբէք չեն մտածել, կամ մտածել և ոչինչ չեն հասկացել:

Մարքսիստները, — ասում են մեր ուսուցիչները, — տարբերւում են ուրիշ բանւորական կուսակցութիւններից միայն (նորից ընդգծում ենք այդ միայն բառը) նրանով, որ, նախ՝ նրանք միջազգային բանւորական կուսակցութիւն են և ոչ ազգային. հետևապէս նրանք հեռու են նացիոնալիզմից: Եւ երկրորդ՝ որ նրանք միշտ ի նկատի ունեն շարժման ընդհանուր շահերը և ոչ ըռպէի մոմենտի շահը. հետևապէս նրանք հեռու են օպպորտունիզմից:

Նացիոնալիզմ և օպպորտունիզմ անա մարքսիզմի ամենաոխերիմ թշնամիները: Եւ զարմանալու չէ, որ նրանք, երկու քոյրերի նման, միշտ կապւած ու գրկւած են միմեանց հետ: Չարմանալու չէ, որ ազգային-կուլտուրական աւտոնոմիայի պահանջը հնչում է այսօր մեր լիկվիդատոր-օպպորտունիստների բանակից: Չարմանալու չէ նոյնպէս, որ նոյն այդ լիկվիդատորական բանակին պատկանում է, որքան մեզ յայտնի է, և ինքը, մեր պատւական Դ. Ա. նը:

Ընթերցողը տեսաւ արդէն, որ թէ իրենց «ազգային քաղաքականութեամբ» և թէ իրենց «դասակարգային քաղաքականութեամբ» մեր աւտոնոմիստները մնում են նոյն նացիոնալիստները: Թէ այստեղ, թէ այնտեղ մենք տեսնում ենք նոյն սկզբունքները, նոյն մտքերի շրջանը:

Բայց գտնուում են «սպեցիֆիկներ», որոնք հաւատարիմ մնալով իրենց սպեցիֆիկմիւս դասակարգային-կազմակերպչական խնդիրներում, հանդէս են գալիս այսօր Դ. Ա. նի ազգային ծրագրի դէմ (օրինակ՝ մեր յօդւածում մի անգամ արդէն յիշած Ա. Մարտունին):

Այդտեսակներին մենք կարող ենք միայն ասել, որ նրանք հետևողական չեն: Թոյլ ենք տալիս մեզ հաւատացնել նրանց, որ իսկական «սպեցիֆիկը» Դ. Ա.-ն է: Եթէ նրանք լուրջ և մինչև վերջը մտածեն իրենց դաւանանքների մասին, կամ պէտք է ամեն բանում համաձայնեն Դ. Ա.-նի հետ, կամ բոլորովին երես դարձնեն «սպեցիֆիկմից»: Ուրիշ ելք, ուրիշ ընտրութիւն չը կայ նրանց համար:

Աւելորդ չէր լինի, կարծում ենք, այստեղ էլ յիշել համառօտ կերպով, թէ ինչ են հակադրում սոցիալ-նացիոնալիստներին դասակարգային-կազմակերպչական խնդիրներում հետևողական մարքսիստները:

Նրանք էլ Դ. Ա.-նի նման հաւատարիմ են իրենց հիմնական տեսակէտներին: Նրա ազգային-կազմակերպչական սկզբունքին նրանք հակադրում են տերրիտորիական միջազգային սկզբունքը: Ամեն մի քաղաքում պէտք է գոյութիւն ունենայ մի անբաժան բանւորական կազմակերպութիւն՝ մի հատ ղեկավարող մարմնով, որի շուրջը պէտք է միացած լինեն այդ քաղաքի բոլոր մարքսիստ բանւորները՝ անկախ իրենց ազգութիւնից: Այստեղ էլ, ի հարկէ, մենք ընդունում ենք լեզուների ազատութիւնը և հաւասարութիւնը. բայց այստեղ էլ, ինչպէս և պետական կազմակերպութեան խնդրում, առանձին լեզուներով պրոպագանդայի ու ագիտացիայի համար անհրաժեշտ մարմինները, որ ստեղծւում են ընդհանուր կազմակերպութիւններին կից, — պէտք է կրեն կուսակցութեան մէջ մասնաւոր-

իրաւական և ոչ հրապարակական բնաւորութիւն: Այստեղ էլ մենք ժխտում ենք սոցիալ-նացիոնալիստների երազած ազգային կենդրոնացումը, որովհետեւ մեր կազմակերպութիւնների կենդրոնները տեղական, շրջանային և համառուսական տերրիտորիական մարմիններն են: Նրանց կազմակերպական ֆեդերալիզմին, որ պէտք է անցնի, նրանց ցանկութեան համաձայն, վերևից մինչև ներքև, մենք հակադրում ենք մեր դեմոկրատական ցննարարիզմը:

Ճիշտ նոյն սկզբունքներով մենք մօտենում ենք և արհեստակցական միութիւններին, բանւորների սպառողական ընկերութիւններին, կուլտուրական հաստատութիւններին (ակումբներին) և այլն:

Ընթերցողը հասկանում է, որ սարեր ու ձորեր են բաժանում մի կողմից՝ Դ. Ա.-ին ու նրա գաղափարակիցներին, միւս կողմից՝ հետևողական մարքսիստներին:

X

Մենք կողքէինք խօսել այստեղ նաև Դ. Ա.-նի յօդւածում ցրած մի քանի այլ կարգի մարդարիտների մասին, բայց մեր յօդւածը առանց այն էլ շատ երկարեց: Հետաքրքրական է, օրինակ, Դ. Ա.-նի այն յայտարարութիւնը, թէ՛ ֆեդերացիան աւելի ձեռնտու կը լինէր մեր երկրի համար, աւելի նպաստաւոր կը լինէր տնտեսական զարգացման տեսակէտից: Բայց մենք չենք կարող, ինչպէս ասացինք, կանգ առնել այդ և մի շարք ուրիշ հարցերի վրայ:

Չենք կարող, սակայն, վերջում լռութեամբ անցնել Դ. Ա.-նի յօդւածը զարդարող էպիգրաֆի կողքից: Այդ էպիգրաֆը տաւ է. «Այն բանւոր դասակարգը, որ հաշտւում է ստորին ցեղի վիճակի հետ, չի բժրոստանալ եւ ստորին դասակարգի վիճակի դէմ»: Այս տողերը Դ. Ա.-նը վերցրել է մի մեծահասարակ մանր-բուրժուական նացիոնալիստական հրատարակութիւնից, որ կոչւում է. «Формы национального движения въ современныхъ государствахъ»:

Այդ էպիգրաֆով Դ. Ա.-նը ասում է հայ բանւոր-

լին նոյնը, ինչ որ նա ասում է իր ամբողջ յօդածով, և այդ տեսակէտից, պէտք է խոստովանել, Դ. Ա.-նը շատ լաւ ընտրութիւն է արել: Նա ասում է հայ բանւորին. եթէ դու ուզում ես լաւ սոցիալիստ լինել, դու պէտք է նախ և առաջ լաւ ազգասէր լինես: Եղիւր նախ լաւ հայ, ապա կը լինես լաւ բանւոր: Պաշտպանիր նախ քո ազգը, ապա կը պաշտպանես քո դասակարգը: Դա այն է, որ տասնեակ տարիների ընթացքում քարոզել են մեզ դաշնակցականները: Թող գտնի այժմ Դ. Ա.-նը մի հատիկ դաշնակցական, որ երկու ձեռքով չը ստորագրէր այդ էպիգրաֆի տակ:

Հայ բանւորը, քիչ թէ շատ գիտակցութեան եկած հայ բանւորը, հենց իր գիտակցութեան գալու դառը փորձով, շատ լաւ հասկացած կը լինի, թէ որքան տըխմար ու ֆլասակար միտք է պարունակում այդ տողերի մէջ: Հայ բանւորը գիտէ, որ պէտք է կուել ազգային բռնութիւնների դէմ, բայց նա գիտէ, որ այդ մի առանձին կուիւ չէ «ստորին ցեղի» վիճակի դէմ, որից յետոյ նա պէտք է նոր ըմբոստանայ «ստորին դասակարգի» վիճակի դէմ,—այդ հենց ինքը, իր առօրեայ դասակարգային կուին է:

Ճիշտ Դ. Ա.-նի նման, օրինակ, բուրժուական ֆեմինիզմը քարոզում է կանանց, եթէ ուզում էք գիտակից քաղաքացուհիներ լինել, նախ կուեցէք աղամարդկանց գերիշխանութեան դէմ, բողոքեցէք «ստորին սեռի» վիճակի դէմ: Բայց գիտակից բանւորուհիները եւրեւս են դարձնում բուրժուական տիկիների այդ քարոզներից: Ինչո՞ւ: Միթէ նրանք հաշտւում են «ստորին սեռի» վիճակի հետ: Երբէք: Բայց նրանք գիտեն, որ կանանց հարցն էլ ընդհանուր դասակարգային հարց է, որ կապւած է նոյն սոցիալաւ ան արմատների հետ: Նրանք գիտեն, որ միայն ձեռք ձեռքի տւած իրենց ամուսինների ու եղբայրների հետ, ընդհանուր դասակարգային կազմակերպութիւնների մէջ և ընդհանուր դասակարգային կուի միջոցով՝ նրանք կարող են հասնել իրենց նպատակներին:

Այս բոլորը,—ինչպէս երևում է,—«книга за сем. ю печатями» Դ. Ա.-նի համար:

Եթէ մենք ուզենայինք մի էպիգրաֆ ընտրել մեր յօդածի համար, Դ. Ա.-նի այդ տողերին կը հակա-

դէլինք գերմանական մարքսիստների վետերան Վիլհելմ Լիբկնեխտի հետեւալ գեղեցիկ խօսքերը.

«Մեզ, սոցիալիստներիս համար գոյութիւն չունի ազգութիւնների խնդիրը: Մենք ճանաչում ենք միայն երկու ազգութիւն. մի կողմից՝ կապիտալիստների, բուրժուազիայի, իշխող դասակարգի ազգութիւնը, իսկ միւս կողմից՝ պրոլետարների, բախտից հաւածւածների, բանւոր դասակարգի ազգութիւնը... Բոլոր երկրների բանւորները կազմում են մի ազգութիւն՝ հակառակ միւս ազգութեան, որը նոյնպէս մի է բոլոր երկրներում»:

Որքան Դ. Ա.-նի էպիգրաֆի մէջ շեշտւած է նացիոնալիզմի նեղ ու յետադիմական գաղափարը, նոյնքան գերմանական պրոլետարիատի հոյակապ մարտիկի այս տողերի մէջ շեշտւած է միջազգայնութեան լայն ու լուսւաւոր գաղափարը:

Մեր յետաձնաց ու նեխւած իրականութեան հաւրադատ դաւալ Դ. Ա.-նների համար դժւար կը լինի ըմբռնել այդ տողերի խոր ու իրական իմաստը: Նրանք անպայման—և այդ լաւագոյն դէպքում—որոշ չափազանցութիւն ու ֆրազա կը նկատեն Լիբկնեխտի խօսքերի մէջ: Մեր կեանքում դեռ նոր են զարգանում այն միջազգային սոցիալական յարաբերութիւնները, որ հեշտ ըմբռնելի պէտք է դարձնէին—նոյն իսկ բթամիտների համար—միջազգայնութեան բարձր գաղափարները: Մի մարդուց, սակայն, որը յաւակնութիւն ունի իրեն մարքսիստ անւանելու, կարելի էր պահանջել, որ նա այդ աստիճան կուրացած չը լինի այսօրւան օրով, այն էլ զուտ հայկական այսօրւան օրով, այլ կարողանայ նկատել այսօրւայ մէջ նաև վաղւան տարրերը:

Մեր շնորհալի բանաստեղծ (և, ասենք փակազրծում, վատ հրապարակախօս) Յովհ. Թումանեանը խօսում է մի տեղ այն «չիքերի» մասին՝

Որոնք, անտեղեակ առաջին լոյսին,
Ձեն հրճւում նրա ծագման հանդէսով,
Այլ միայն կէսօրին, ապուշ երեսով,
Ելնում են յանկարծ, տեսնում քնէած
Գլխերի վերև արևը կանգնած...

Մենք, հետևողական մարքսիստներս, հպարտ ենք
այն գիտակցութեամբ, որ երբ միջազգայնութեան ա-
րեւը լուսաւորած կը լինի մեր երկնակամարը, նա մեզ
չի գտնի, յամենայն դէպս, բանաստեղծի ասած «չի-
բերի» և «ապուշների» աննախանձելի վիճակում:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0200831

